

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לד, תשמ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' א י ת ן ו מ' מ ד ן

מחזור לד, קונטרס ו-ז (שלו-שלו) אייר-סיון ה'תשמ"ג

ש ל מ ה ה ר מ ת י

ישראל חיים טביוב — תרומתו להחייאת
הלשון ולהנחלתה בתפוצות

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

בהתקנת הקונטרס לדפוס

סייעה

נורית רייך

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

מִצְבוֹ פְּנוֹ מֶשֶׁה ז"ל

ה ת ו כ ן :

ה	א. פתיחה
ז	ב. פולמוס "עברית בעברית"
כה	ג. פולמוס "הרחבת הלשון"
לד	ד. החייאת הדיבור העברי
נב	ה. עיצוב סגנון עברי חדש
סה	ו. חתימה

בשלהי המאה הי"ט יצאו מירושלים שתי בשורות הקשורות לעברית: החייאתה מלשון הספר ללשון לאומית והקנייתה לרבים באמצעות גישה חדשה ויעילה — "עברית בעברית". בהגיען לתפוצות עזרו שתי הבשורות הנ"ל להתגדות חריפה דוקא מצד סופרים עבריים — שפפרו באפשרות החייאת העברית בדיבור וחששו, שהניסיונות לשם כך יביאו לדלדול הלשון ואפילו לניוולה. התגשמות החשש הזה ראו הסופרים המתנגדים הללו בניצני הדיבור העברי החדש וגם בסגנון הכתיבה החדש, שפותח בא"י. כך, למשל, כתב מ"י ברדיצ'בסקי:

"עברית בעברית! והדבר הזה היה לקול קריאה אצלנו ולראשית מעשה... כבר יש לנו סופרים אחדים, שנולדו בחוג העברי הטהור ויצאו ממנו לכתוב לנו עברית טהורה, בשפה שנמסרה להם פולה עברית... ונפלא הדבר. הדור הזה, הדור העברי, שלכאורה פולו עברי, רחוק רחוק מאוד משפת החוזים והחכמים. הוא ידבר עברית. המלים עבריות, השמות והפעלים עבריים, עבריים הם על פי המקור ועל פי חוקי השפה והלשון, אבל — אינם נובעים מן המקור, ואין להם חיבור חי ושיתוף עם המקור. נפלא הדבר, שדוקא אלה, הנושאים את דגל 'השיטה הטבעית' פלימוד ובחיים, כמו שכחו את טבע השפה ואת רוח השפה. אין בכל מה שכותבים ומדברים אפילו סימן של ריח השפה; רק שפה מלאכותית אנו רואים אצלם, שפה העשויה בידיים בלי כל רוח חיים"¹.

דומה לכך דעתו של בריינין כימי דור לאחר ראשית פועלו הלשוני של אליעזר בן-יהודה. במאמר של איתמר בן אב"י נאמר על העברית המתחיה בא"י: "אנחנו, בארץ ישראל, מדברים עברית, לאמור פלשונו שלנו. בלשון שפה שרה דבורה את נצחונותיה,

1. כל מאמרי מיכה יוסף בן-גריון, ת"א, עם-עובד, תשי"ב,

בלשון שפה נשא ישעיהו הגדול את משאיו על הגויים" ². על כך השיב בריינין: "העברית שלכם בעצמה חסרה הרוח העברי. רק חלק גדול של המלים שבפיהם הן עבריות, אבל לא הנשמה . . . לא נכון הדבר, שאתם מדברים בשפת דבורה וישעיהו . . . אין זכר לרוח כתבי הקודש בדיבור העברי שלכם. נדמה לי פעמים רבות, שפמעט במזיד, פמעט כמו להכעיס, הנכם מגרשים מדיבורכם החי את הרוח העברי" ³.

באותה שנה, שנתפרסמו בה דברי בריינין (תרס"ז), כתב רבניצקי דברים דומים על הסגנון העברי החדש, שפותח בא"י: "אין בו כל 'נשמה ישראלית' ורוח כל שהוא מתכונת העברי" ⁴. שנים אחדות לאחר שנכתבו הדברים הנ"ל כתב ברנר, שחי בארץ שנים אחדות, על העברית שפפי תלמידי בתי הספר העבריים: "עברית שאין בה כל צירופים טבעיים של לשון חיה. עברית זרה, תפלה, שאין בה כל רוח, כל יסוד בנפש, כל אינטימיות" ⁵.

שתי הבשורות הנ"ל, שיצאו מציון, קרמו שם עור וגידים בצורת גרעינים תנועתיים, אידיאולוגיים ומעשיים, שהתגבשו מתוך מאבק עיקש וממושך עם הסביבה העוינת בא"י וגם עם המתנגדים בתפוצות. רבים מסופרינו, שהתנגדו לבשורות הללו מא"י, החלו להיכנע עם התגלות ניצני הניצחון: "והמנוצחים היו סוף סוף סופרי הגולה, ובהתחדש מלים רבות מאוד הוכרחו הם בעצמם להשתמש בהן" ⁶. כך, למשל, השתמש אחד-העם במכתבו לדוויאנוב (בשנת

2. בן אב"י, "מה נתנה לנו ארץ ישראל?" העו"ל, שנה א', גיליון 44.

תרס"ז, 58.

3. בריינין, ר', "מענה לבן אב"י", העו"ל, שנה א', גיליון 51, 636.

4. רבניצקי, י"ח, "על הסגנון העברי של 'מנדלי מוכר ספרים'",

העו"מ, תרס"ז, כרך א', חוברת א', חלק II, 30.

5. כל כתבי י"ח ברנר, כרך שמיני, ת"א, שטיפל, תר"ץ, 272.

6. ילין, ד', "תחיית הלשון העברית בתחיית האומה בכלל", לשוננו.

י', ת"ש, 273.

תרס"ה) בתיבה "רכבת", מחידושי א"י, בתוספת ההערה: "בעל כורחנו אנו צריכים ללשון הירושלמית!"⁷

בתהליך החייאת העברית על כל היבטיה ובתהליך הנחלתה לרבים בתפוצות פעל איש הלשון, המחנך והמתרגם המעולה, י"ח טביוב (תרי"ח-תרפ"א). הוא תרם תרומות חשובות לתנועת החייאת העברית בפלסו לו את דרכו הייחודית בין שני המחנות המתנצחים: המחייבים והשוללים. בלבד הצטרף עפ"ר למטרות המחייבים, אך לא תמיד קיבל גם את דרכיהם; וע"פ לעתים שייכוהו מבקריו, בטעות, למחנה השוללים. הוא הדין ביחסו של טביוב לתנועת הנחלת העברית בתפוצות, שהתגבשה בעיקר סביב "החדר המתוקן". גם בתנועה זו פילס לו טביוב דרך ייחודית משלו, וגם כאן טעו מבקריו בפירוש עמדותיו ומסקנותיו העקרוניות.

בדרכים, שבחר טביוב להשיג את המטרות העיקריות של תנועת החייאת העברית ושל תנועת הנחלתה לרבים, בייחוד בתפוצות, ובכלים, שהכין כדי לפרנס את התנועה העברית בתפוצות, יש יותר מאשר ערך היסטורי. ראוי אפוא האיש הנשפח הזה,⁸ שנעייך במשנתו הלשונית על שני היבטיה: החייאת הלשון והנחלתה לרבים גם בתפוצות.

ב. פולמוס "עברית בעברית"

טביוב חיבר ספרי לימוד ללשון ולספרות עברית, שרובם זכו לתפוצה רבה מאוד. בדורו חשבו לא מעטים, שספרי הלימוד שלו פתחו תקופה חדשה בחינוך העברי בתפוצות: "הוא ברא תקופה חדשה בעולם הפדגוגי וסלל מסילות חדשות בעד הפדגוגים העברים

7. אגרות אחד-העם (ערך: א' סימון בסיוע י' פוגרבינסקי), ת"א,

דביר, תשי"ז, כרך ג', 337.

8. "אחד הסופרים שודאי נעשה להם עול בגזרת השכחה שחלה עליו" (סדן,

ד', פרקי קריאה וניתוח, ירושלים, האוניברסיטה העברית, מפעל השכפול, תשט"ו, 123).

שבאו אחריו"⁹. אולם נראה לי, שגם מהלליו לא הבינו פהלכה את עמדותיו החינוכיות והלאומיות. ולא אחת נאלץ טביוב להתופח עם מבקריו. במידה לא מעטה אפשר להסביר את מצבו באופי התקופה, שפעל בה.

מבחינה חינוכית, וכן מבחינת הספרות העברית פפי שנראה להלן, פעל טביוב בתקופת "בין הזמנים", היא תקופת "החדר המתקן"; שהיה שלב מעבר קצר בין "החדר" הישן (המסורתי) לבין בית הספר העברי¹⁰. תקופת "בין זמנים" זו מאופיינת בויכוחים סוערים למדיי על המטרות והדרכים לשיפור החינוך היהודי-לאומי. טביוב נקלע לויכוחים רבים גם משום שעמדותיו, ובייחוד מעשיו, בתחום החינוך היהודי-לאומי פורשו לעתים קרובות שלא פהלכה. פיצד? ספריו ללימוד עברית מבוססים על "גישת תרגום דקדוק", שרוחה באירופה במשך מאות שנים עד לשלהי המאה הי"ט — עד שהגישה החדשה, "הגישה הטבעית", שניצניה פרחו באמצע אותה מאה, גרמה לגיבוש "הגישה הישירה" בסוף אותה מאה¹¹. גישה חדשה זו נתקבלה על רוב הפדגוגים המתקדמים.

באותה תקופה, כלומר בשלהי המאה הי"ט, קמה בא"י התנועה להחייאת הדיבור העברי, שהביאה ליסוד בית הספר העברי-לאומי פה¹². בתהליך זה פותחו גם בא"י שיטות הוראה חדשות, הקשורות ב"גישה הטבעית" הנ"ל, שפותחה באירופה,

9. באפיטש, י, "סופר עברי רב גונים", פ ד ר ך (ורשה), י באלול תרצ"ו,

8.

10. עיין בספרי: דרכי הוראת העברית בתפוצות, ירושלים, המח' לחינוך ולתרבות בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, תשל"ז, 148-175.

11. עיין במאמרי: "חדש וישן בדרכי הוראת לשונות", עיונים בחינוך, שבט תשל"ה, 99-102.

12. הרמתי, ש', ראשית החינוך העברי בארץ ותרומתו להחייאת הלשון, ירושלים, מס, תשל"ט.

והידועות אצלנו בשם הפללי "עברית בעברית"¹³. גישה דידיאקטית זו כבשה במהרה את לבות המורים הלאומיים שלנו גם בתפוצות. ברוב "החדרים המתוקנים", שהוקמו בשלהי המאה הי"ט ובראשית המאה הכ', אימצו המורים את גישת "עברית בעברית" החדשה, שבאה מא"י. עד שרבים זיהו את "החדר המתוקן" עם גישת "עברית בעברית"¹⁴. מורים רבים קיבלו גישה זו לא רק בשל היתרון הדידיאקטי שבה, אלא גם בשל מטרתם הלאומית: החייאת הדיבור העברי.

ברור אפוא, שפל מורה עברי בתפוצות, שלימד עברית לא עפ"י "עברית בעברית", היה חשוך בהתנגדותו גם להחייאת הדיבור העברי. כך אירע גם לטביוב. מבקריו הוכיחוהו על שהתנגד לגישה החדשה ודבק בגישת התרגום הישנה, שנדחתה ע"י טובי הפדגוגים של אותה תקופה. כפועל יוצא מיחסו החיובי של טביוב לגישת התרגום, גם לפי הודאת עצמו, ייחסו לו מבקריו התנגדות גם להקניית הדיבור העברי ב"חדרים מתוקנים" שבתפוצות. הללו סברו, שהדרך היעילה ביותר להשגת המטרה הזאת היא הוראת "עברית בעברית"; ומפאן הסיקו, שפל הפוסל גישה זו, מוכיח בכך, שאין הוא מעוניין בהקניית דיבור עברי לתלמידיו.

טביוב דחה מסקנה זו של מבקריו. בתשובותיו להם הבהיר את עמדותיו הסגוליות, הן בתחום הדידיאקטי הן בתחום הלאומי וגם את יחסו לדיבור עברי בתפוצות ומחה נגד התניות, שהודבקו במצחו שלא פדין. תמוה הדבר, אך עובדה היא, שלמחאותיו ולהסבריו הפרורים היה הד קלוש למדי; עד שאפילו מחנך מובהק כמו צבי שארפשטיין, מראשי המדברים בהוראת העברית בתפוצות בדור

13. הערה 10: 137-147.

14. מחנך מובהק בתנועת "החדר המתוקן" כתב על אפיוני המוסד הזה: "סימנו המובהק הוא רק השיטה הטבעית, שאצלנו 'עברית בעברית' שמה. בלעדיה כל תיקוניו ושינויו היו מקריים וארעיים" (קפלן, ח"א, פזרי, ורשה תרצ"ו, 59).

שלאחריו¹⁵, חזר על דברי הטוענים, שטביוֹב התנגד ל"עברית בעברית", ואמר שטביוֹב "הביא את השיטה הדקדוקית-ההגיונית הפורמאלית לידי קיצוניותה"¹⁶. הדבר היה תמוה מאוד גם בעיני שארפשטיין, משום שנעלמו ממנו דברי ההסבר של טביוֹב על מהות שיטת ההוראה שלו, וע"פ הסביר שארפשטיין את פליאתו זו ב"רוח הזמן": "פיצד הגיע סופר הגון להיגרר אחרי שיטה זו? רוח הזמן הוא המעורר עיני פקחים ומסלף דברי חכמים"¹⁷. בביקורתו זו טעה שארפשטיין וטעו אחרים רבים לפניו ואחריו, כפי שאראה להלן. בדיון על שיטת ההוראה של טביוֹב עלינו לפתוח בבדיקת דברי הביקורת על ספרי הלימוד שחיבר. נתחיל בספר הלימוד הראשון שלו, "עדן הילדים"¹⁸. בדורו סברו רבים, שספר זה מסמל ראשיתה של תקופה חדשה בספרות החינוכית שלנו. המו"ל של הספר, בן-אביגדור, כתב: "עדן הילדים' הוא אבי החינוך העברי החדש והמתקן... הוא סלל את המסילה לכל הבאים אחריו"¹⁹. בן-אליעזר ציין במבוא לכתבי טביוֹב, שספרי הלימוד של טביוֹב "בראו תקופה חדשה בעולמנו הפדגוגי... בייחוד קנה לו שם ספרו הראשון 'עדן הילדים'... (הספר) עשה רושם של חידוש, מבשר תקופה חדשה בהתפתחות ספרי הלימוד שלנו"²⁰. דברים דומים כתבו גם מחנכים וגם סופרים, והם מדגישים את החידושים הבולטים שבספרי הלימוד של טביוֹב הן בתוכן פרקי הקריאה שאסף לספריו הן בסגנונו החדש — העשיר, המדויק והקריא. תוכן פרקי הקריאה, שפלל טביוֹב בספר "עדן הילדים",

15. הרמתי, ש', "איש תרומות". שבי ל י החינוך, אביב תש"ך,

9-6.

16. שרפשטיין, צ', חינוך וקיום, ניו-יורק, שילה, תשט"ו, 126.

17. עיין שם.

18. טביוֹב, י"ח, עדן הילדים, ורשה: תושיה, תרנ"ו.

19. בן-אביגדור, "י"ח טביוֹב", התורן, כרך 7, גיליון 3:48.

20. ב"א (הוא: בן-אליעזר), "י"ח טביוֹב (הערכה)", כתבי י"ח

טביוֹב, ברלין: מוריה, תרפ"ג, VI.

הותאם היטב לקהל הקוראים. הטקסטים נבחרו בקפידה רבה עפ"י הקריטריונים של ספרות ילדים טובה, ועל כן אמר טביוֹב במבוא לספר: "ואקח לעזרתי כמאה סופרים (לא פריסטומטיות הנהוגות בביה"ס) מאת הסופרים והסופרות המהוללים והמומחים שבספרות הילדות בשפת רוסיא, אשכנז, צרפת ובריטניה"²¹. ואמנם מאיכות התוכן (וגם מאיכות הסגנון העברי החדש) של "עדן הילדים" לא יכלו להתעלם המבקרים. לדוגמה: לוינסקי שיבח מאוד את התאמת תוכן הספר לקוראים-המיועדים שלו: "יודע הוא את הקטנים האלה ויאהב אותם, ויטע להם 'גן עדן' בספרותנו. ונהר יוצא מעדן הזה להשקות את ילדי עמנו דעת שפתנו ואהבת עמנו. וריח לו, הריח הטוב והנעים של ספרות טובה ומתוקנה"²². והמחנך הידוע בדורו, בן-דוד²³, כתב על ספר זה דברי שבח לא שגרתיים כלל: "לא רבים השכילו לעשות כמתפונתו גם בספרות אירופה היותר מתוקנת"²⁴. בפיומו של מאמר ביקורת מפורט, אגב ציון קצת ליקויים בספר, כתב בן-דוד: "כל אלה המעלות המוצדקות עתידות לעשות את 'עדן הילדים' לספר קלאסי בספרות החינוך בישראל. דור ילך ודור יקום, וערך 'עדן הילדים' בתור 'ספר מקרא' התחלתי לא יסוף מקרבו עד בנים ובני בנים. כי כל החסרונות, אשר מניתי בו, נוגעים רק לערפו בתור 'ספר לימוד', אבל בתור 'ספר מקרא' אין ערוך לו לעת עתה בספרותנו"²⁵.

21. מן ההקדמה ל"עדן הילדים" (הערה 18), 14.

22. לוינסקי, א"ל, "עדן הילדים" (מעין ביקורת), "המליץ", י"ט בתמוז

תרנ"ו, 2.

23. הוא י"ל דוידוביץ, שתרגם לעברית את ספרו של ספנסר: החינוך השכלי המוסרי והגופני (ורשה, תרנ"ד). היה מורה עברי ומבקר: "מטובי המבקרים של ספרי הלימוד שהחלו לצאת בשנות החשעים" (הפהן, מרדכי בן הלל, עזרמי, כרך ג', ירושלים תרפ"ז, 39). כן "היה הראשון שיסד חברה 'שפה ברורה' באודיסה" (כל כתבי אחד-העם, מהדורה שנייה, דביר — ת"א ו"הוצאה עברית" — ירושלים, תש"י, תרפ"ח).

24. בן-דוד, "עדן הילדים", הצפירה, ז' מנ"א תרנ"ו, 723.

25. שם: גיליון 153 (י"ב מנ"א), 737.

מול מקהלת המהללים לא חסרו גם קולות בודדים — ביניהם קולות של מחברי ספרי לימוד ושל מו"לים לספרים אלה²⁶ — שפיקרו הן את תוכן הספר הן את סגנונו החדש. אשר לתוכן, השיגו רבים על הספר, שרובו מורכב מתרגומים מלשונות לועזיות מתוך התעלמות מתוכן מחנך מקורי. רבניצקי, למשל, השיג על כך, שטביוב נטל מעט מאוד מן המקורות העבריים, כמו אגדות חז"ל. לדעת רבניצקי זהו מקור לא אכזב גם בפרקי קריאה למתחילים: "חבל שלקח המחבר מאגדות חז"ל רק מעט מזער חומר לסיפוריו"²⁷. לדעת רבניצקי אפשר היה לעבד אגדות חז"ל אפילו לילדים קטנים, פשם שעיבד את התרגומים שבספרו: "ולחינם עזב ה' טביוב מקור חיים זה"²⁸. אולם לא כך סבר טביוב. לדעתו רוב האגדות על "שיחותיהן" ועל "שמועותיהן" אינן מתאימות לילדים קטנים, שלהם מיועד ספרו, כפי שהסביר מפורשות במבוא²⁹.

אמנם עלינו לציין, שבבחירת פרקי הקריאה פזל טביוב לעבר מוטיבים הומוריסטיים ואל תוכן משעשע, במגמה מפורשת להצהיל את פני הקוראים המיועדים ולהנעים להם את לימוד העברית: "הילדים... בראותם מה נעימים ומה משעשעים ומה חדשים הם העניינים, הבאים בספר מקרא עברי, ייצמדו באהבה אל שפת קודשנו"³⁰. בדורו היו מחנכים, שקיבלו תפיסה זו בחיוב. בן-דוד, שנחשב לבר סמכא בחינוך, כתב בבידון זה: "הספר 'עדן הילדים' הוא פולו עונג, פולו שעשועים לא רק לקטנים כי אם גם לקוראים

26. כמו: המו"ל י"א שפירא (הערה 77) והמהבר א' רוזנפלד (הערה 94).

27. ב"ק (הוא: רבניצקי), "עדן הילדים", פ ר ד ס , ג', תרנ"ז, 261. ראה

דעתו בבידון גם במאמרו: "ספרות ילדים", ה ש י ל ו ח , כרך ב', 561.

28. שם. כדי להבין ביקורת זו יש לציין, שרבניצקי עשה כך. הוא הוציא

עוד בשנת תרנ"א חוברת ראשונה של הסדרה "פנינים מים התלמוד" (על הלל הזקן). אוסף אגדותיו יצא לאחר מותו (בשנת תשי"ב) בשם: א ג ד ו ת ל י ל ד י ם (דביר).

29. עיין במבוא ל"עדן ילדים" (הערה 18), 15.

30. שם, 20.

גדולים, אשר יבלעו פנחת כל פרק ופרק שבו"³¹. לעומתם נמצאו אחרים, בייחוד סופרים עבריים, שראו בתוכן הקל והמבדר טעם לפגם. וגם סופרים, שלא חששו ולא התנגדו לתרגומים מלועזית למען תלמידי בית הספר העברי, ביקרו את טביוב על הנימה הבידורית, השלטת בספר הלימוד שלו. ביאליק, למשל, שעקרונות לא התנגד לתרגומים של ספרות ילדים מתאימה משום חסרונה בספרות העברית של תקופתו³², ביקר בחריפות את טביוב על שביסס את רוב ספרו על תרגומים, שרונם הם בעלי ערך בידורי, ולא חינוכי-לאומי. בדונו על ספרי הלימוד של ש' בן-ציון, השיג על "עדן הילדים" כלהלן: "אחרי 'גן שעשועים'³³ הלך בראש ספר 'עדן הילדים' של טביוב. אני רוצה להזכיר לכם, כי גם ספר זה, שנחשב אף הוא בשעתו למאורע פדגוגי ולמעשה רב, היה פולו מעשה חידודים ובדיחות מתורגמים מתוך גרמנית וצרפתית. מאוצר היצירה המקורית שלנו אין שם דבר... אפשר היה לקרוא את הספר בשם: 'ספר חה-חה-חה לילדים'"³⁴.

למעשה כבר "השיב" טביוב על השגות אלה בדברי המבוא לספר "עדן הילדים". שם הסביר, מדוע נאלץ לתרגם את רוב (בפירוש לא פל) פרקי הספר מלועזית: "נוכח נוכחתי, אשר סופרי אומות העולם, שהזקינו בפדגוגיותם, משפילים לעשות ממנו, עקב אשר אנחנו עוד טרם נדע מה היא ילדות אמיתית, ומה הם ילדים טבעיים"³⁵. והרי בספר לימוד זה ביקש טביוב "לעזור מעט להשיב את הילדות לבני ישראל"³⁶.

לזכותו יש להוסיף, שלא רק תרגם יצירות מלועזית, אלא עיבד אותם לתלמיד העברי, כלומר: הפיח ביצירות המתורגמות רוח

31. הערה 24, גיליון 151, 729.

32. ביאליק, ח"ג, דברים שבעל-פה, ספר א', ח"א, דביר, תרצ"ה,

כ"ז.

33. רוזנפלד, א', גן שעשועים, ורשה, 1880.

34. פל כתיב ח"ג, ביאליק, מהדורה עשירית, ח"א, דביר, תש"ח,

רנ"א. 35. הערה 18: 15. 36. שם.

עברית, "עד כי לפעמים נדמה, כי על ברפינו נולדו הסיפורים היפים האלה"³⁷, כפי שציין, בצדק, לוינסקי בביקורתו על "עדן הילדים". לדיוננו חשובות יותר ההשגות של מחנכים לגבי דירוג החומר הלשוני (דקדוקי) בספר "עדן הילדים" בהשוואה לספרי לימוד דומים בשפות לועזיות. על כך השיב טביוב, שהמבקרים טעו בהשוואה זו, משום שלא הבחינו בשוני המהותי שבין מצב העברית באותה תקופה לבין השפות הלועזיות. לדעת טביוב שימשה אז העברית בתפוצות פשטה מתה, וע"פ אין ללמוד מדרך הוראת שפות לועזיות, חיות, על דרך הוראת שפתנו. לפיכך הדגיש, שהוא רואה בקריאה — ולא בדיבור — את המטרה העיקרית של לימוד השפה העברית בתפוצות³⁸. עמדתו זו, כך טען, משתמעת גם מפותרת המשנה של הספר ("ספר מקרא לילדים ולילדות"). כן הדגיש טביוב, שעל יסוד מטרתו העיקרית להוראת העברית מיועד ספר הלימוד שלו רק לתפוצות, כלומר: לתלמידים שאינם מדברים עברית. ע"פ לא יתאים ספר זה לתלמידים דוברי עברית בא": "לו עלה על לבי לחבר ספר מקרא לצורך תלמידי בית הספר שבעיר הקודש יפו, המדברים עברית, כי עתה נהגתי בו כדאי מנהג אחר לגמרי. אבל אנוכי לא שמתי פני קדימה אל ארץ הקודש, כי אם אל ארצות אירופא, אל ילדי העברים אשר במדינותינו"³⁹. מדברי הפולמוס הזה שבין טביוב למבקרי עולה ברורות, שלדעתו הכרח אותה תקופה לקבוע את החינוך לקריאה כמטרה העיקרית של הוראת העברית בתפוצות. — לא כן בא"י, שם הוראת העברית חייבת להתבסס על דרכי הוראת לשון חיה. אז כבר האמין טביוב לא רק באפשרות החייאת הדיבור העברי בא"י, אלא גם בעובדה, שהדיבור העברי חי לפחות בפיות תלמידי בית הספר

37. הערה 22 (גיליון 143), 2.

38. הקדמת הקריאה לדיבור מבוססת במאמר זה: פריעד, ש', "לתחיית

השפה וקיומה", המליץ, 1890, גיליון 150, 2.

39. טביוב, י"ח, "מכתב לענות להסופר הנכבד מר בן-דוד", הצפירה,

כ"ח מנ"א תרנ"ו, 813.

העבריי-לאומי שבא"י. כך עולה לא רק מדבריו הנ"ל (במבוא לספרו), אלא גם מדברים מפורשים, שהביא בגוף הספר, כחומר-קריאה לתלמידים. בתיאור החיים של היישוב העברי החדש בא"י כלל גם את החייאת הדיבור העברי פעובדה קיימת: "ובאחוזות רבות הייתה שפת עבר, שפת קודשנו, ללשון המדוברת בפי האנשים, הנשים והטף. גם הוקמו בתי ספר לנערים ולנערות להורותם תורה ומדע בשפת עבר. והמורים והתלמידים ידברו אך עברית"⁴⁰.

משמע: טביוז לא התנגד להקניית הדיבור העברי אפילו בתפוצות, אלא סבר, שעדיין לא הגיע הזמן לעשות את הדיבור העברי מטרה עיקרית בהוראת הלשון בתפוצות. אולם הוא האמין באפשרות הדבר בא"י ותמך בכך. ועוד נשוב לסוגיה זו בסעיף הבא. גם בפירוש יחסו של טביוז ל"עברית בעברית" טעו מבקריו. — כיצד? כשם ש"גישת התרגום", שרוחה בהוראת לשונות עד לשלהי המאה הי"ט, קשורה להוראת הלשון הפתובה, כך קשורה גישת "עברית בעברית", שפותחה בא"י בשלהי המאה הי"ט, בעיקר להקניית הדיבור העברי. לפיכך לא קשה להבין, שאת גישת "עברית בעברית" אימצו מורים רבים לא רק בשל יתרונה הדידאקטי — שיפור הוראת הלשון — אלא בעיקר כאמצעי יעיל להשגת מטרה לאומית נעלה: הקניית כושר דיבור עברי. כך היה בא"י ובמידת-מה גם בתפוצות, במיוחד ב"חדרים המתוקנים". לפיכך כל מי שהסתייג מ"עברית בעברית" עזרר חשד, כאילו הוא מסתייג גם מהקניית הדיבור העברי לתלמידיו. ע"כ נמצאו חסידי "עברית בעברית", שפיקשו להראות את יעילות הגישה הזאת מבחינה דידיאקטית גם למי שאינו מעוניין בהשגת המטרה הלאומית — הקניית כושר דיבור בעברית. יצחק אפשטיין, מיוצרי גישת "עברית בעברית", כתב בנידון זה: "אל נא נשפח אף רגע, כי בדברנו עברית בשעת הלימודים העבריים, לא נקבל עלינו כלל וכלל

40. הערה 18 (חלק ב'), 447.

לפתור את שאלת תחיית השפה העברית . . . צורך הדיבור העברי בבית הספר איננו תלוי באפשרות תחיית שפתנו. נניח, לפי שעה, כי שפתנו מתה וכי אין לה כל תקווה לקום לתחייה, אבל גם שפה מתה צריך ללמד בדרך קצרה ובשיטה טובה⁴¹.

כלומר: ל"עברית בעברית" שני יתרונות: הן מבחינה דידאקטית — גם למי שאינו מעוניין להקנות פושר דיבור — הן מבחינה לאומית — למי שמעוניין להקנות פושר דיבור עברי. בתקופת הפולמוס שבין טביוֹב למבקרו לא הובלטה הבחנה זו די הצורך, ולפיכך: מי שאימץ את גישת "עברית בעברית" נחשב לחסיד הקנית הדיבור העברי. ואילו מי שדחה את גישת "עברית בעברית" נחשב בהתנגדות להקנית הדיבור. מאחר שטביוֹב התנגד ל"עברית בעברית" מבחינה דידאקטית, האשימו אותו מבקרו גם בהתנגדות להקנית דיבור עברי, בייחוד בתפוצות. וגם היו מקרים, שהרחיקו לכת והאשימו אותו על שהוא פפר, פביכול, באפשרות החיאת הדיבור העברי בכלל. מרדכי בן הלל הכהן, מחסידי "החדר המתוקן", כתב עליו: "טביוֹב היה כבר אז אחד מראשי המדברים בספרותנו והוא הוציא את דינה של השיטה החדשה 'עברית בעברית' לחובה ולא לזכות"⁴². ובמקום אחר הרחיב את ביקורתו זו נגד טביוֹב בדברים אלה: "הייתה תקופה קצרה פחיי הסופר, שהרשה לעצמו להטיל ספק בערך השיטה 'עברית בעברית', לאמור: באפשרותה של שפתנו להיות שפת החיים"⁴³. אולם פירוש זה בטעות יסודו, כפי שאנסה להוכיח בדברים הבאים.

הסופר בוקי בן יגלי נמנה במשך שנים עם מתנגדי "עברית בעברית", עד שביקר ב"חדר מתוקן" בהומל וראה את המורה המחונן יש"י אדלר מלמד עפ"י גישה זו — ונעשה חסיד נלהב של

41. אפשטיין, י', מחקרים, ירושלים, קוהלת, תש"ז, 13.

42. עולם מי (הערה 23), 169.

43. הכהן, מרדכי בן הלל, ספר שמואל, ירושלים, עיינות, תרצ"ח,

הגישה החדשה⁴⁴. באחת מרשימותיו פתב בוקי בן יגלי על "עברית בעברית" דברים נלהבים אלה: "גם אנוכי שמעתי ולא האמנתי, עד אשר באתי, ראיתי ונוכחתי. ראיתי את הילדים הנעימים בני שמונה ותשע שנים מדברים עברית צחה וברורה... מי יתן ויכולתי אני לדבר עברית צחה וברורה פילדים ההם!"⁴⁵ בוקי בן יגלי ביקש להשפיע על טביוב לשנות את התנגדותו ל"עברית בעברית", וע"פ פנה אליו בדברים אלה: "הנני מתפון בדברים אלה פנגד הסופר הנכפד האדון טביוב. הוא יטיל ספק בתועלת השיטה הטבעית וילעג לה. אך, כמדומה לי, פי לו ראה ושמע את אשר ראיתי ושמעתי אני — פי עתה החליף את דעתו, פאשר החלפתיה אני... להאדון טביוב, שהוא גם פדגוג מצוין וגם מוזח לו בקדקודו, אין כל צורך לכתת רגליו להומל או ליקטרינוסלב. ינסה נא את השיטה הזאת בעצמו — ויחדל מללעוג לה"⁴⁶.

טביוב נענה לאתגר של בוקי בן יגלי והשיב תשובה מלאה לדברי הביקורת, שחזר עליהם בוקי בן יגלי, דהיינו: יחסו השלילי של טביוב ל"עברית בעברית" — הן להיבט הדידאקטי שלה הן להיותה האמצעי היעיל ביותר להקנות את הדיבור העברי לתלמידים גם בתפוצות.

מדברי התשובה של טביוב (בשנת תרס"ג) עולה ברורות, שעמדתו כלפי גישת "עברית בעברית" לא הובנה כראוי, במידה מסוימת גם בשל גורמים סמנטיים — משום שטביוב השתמש במונחים מקובלים במשמע שונה מן המקובל.

טביוב טען, שהוא לא התנגד ל"עברית בעברית" בכל סיטואציה לימודית. אלא שבניגוד לרוב עמיתיו, חסידי גישה זו, לא הסכים לדעתם, ש"עברית בעברית" ה"גישה הטבעית" להוראת

44. הערה 10, 170-172. על יש"י אדלר עיין בספרי (הערה 12).

199-200.

45. קצנלסון, לי (הוא: בוקי בן יגלי). "הז'רגון והחדר", הז'מן, ר' בטבת

תרס"ג, 3.

46. שם.

עברית כלשון חדשה ללומדים מתחילים בתפוצות. כיון שפך, פיתח הוא גישה אחרת, שבה ראה "גישה טבעית" להשגת אותה מטרה. משמע: הוא לא התנגד להוראת העברית בתפוצות ב"גישה טבעית", אלא שלדעתו אין גישת "עברית בעברית" ה"גישה הטבעית" להוראת לומדים-מתחילים. אולם גם הוא סבר, שגישת "עברית בעברית" יעילה ביותר בשלפי הלימוד מעבר לשלב הלימוד הראשון — ואף זאת בשינוי מהותי לעומת המקובל, על עמיתיו. ההבחנות האלה לגבי השימוש היעיל ב"עברית בעברית" מחייבות הסבר. טביוב סבר, שכל חסידי "עברית בעברית" מתפונים ללומדים-מתחילים בתפוצות. ע"פ תקף את הגישה הזאת וביקש להוכיח, שאין היא המתאימה ביותר להוראת עברית למתחילים בתפוצות. אולם במשך השנים, לאחר ניסיון ההוראה עפ"י גישה זו בתפוצות, התגבשו — לדעת טביוב — שתי מגמות לגבי השימוש ב"עברית בעברית". את המגמות האלה תיאר כך: "הפת הראשונה, הקנאית הנלהבה, גוזרת, כי גם בבית הספר למתחילים אסור על המורה ועל התלמידים להוציא מפיהם מלה לא עברית... והפת השנייה, הפשרנית והרחמנית, מתירה לתלמידים למתחילים לדבר ולשאול שאלות בלשון המדוברת בפיהם, אלא שהמורה מחויב לתרגם להם את הדברים עברית, למען יוכלו אחר-כך להביע בשפת עבר אותם הדברים בעצמם, עוד בטרם ילמדו את תורת הלשון בדרך מסודרה"⁴⁷. מאז גופשו שתי המגמות הללו לגבי אותה גישת הוראה, צמצם טביוב את התנגדותו ל"עברית בעברית" וכיון את חיצו ביקורתו רק נגד המגמה הראשונה, "הקנאית והנלהבה". הרי הסברו לכך: "התפונתי רק כנגד ה'טבעיים' המחמירים, הגוזרים על התינוקות המתחילים לשבת פאלמים בבית הספר ולכלי הוציא מפיהם אף מלה אחת בשפת אמם"⁴⁸. לכך לא יכול טביוב המחנך-המתקדם להספיק, משום

47. טביוב, י"ח, "מכתב אל העורך", הזמן, כ"ב בשבט תרס"ג, 9.

48. שם.

שהדבר נראה לו אנטי-פדגוגי מובהק: "גזרה כזאת — אמרתי בלפי — עלולה לעשות את הילדים, הפטפטנים בטבעם, לאידיוטים גמורים. פחד זה בא לי אז ע"י המאמרים המשונים, שנדפסו בימים ההם. . . . על אודות עברית בעברית. אדוקי השיטה הזאת גילו אז במאמרים דעות משונות על אורחות ההוראה בשיטה זו — דעות אשר הביאו לידי צחוק מר כל איש הבקי מעט בפדגוגיה והחובב ילדים"⁴⁹.

ההצעה להנהיג "עברית בעברית" כגישה לתלמידים מתחילים בתפוצות נראתה לטביוב חסרת כל היגיון חינוכי ולימודי גם יחד. עיון בספרות הפדגוגית להוראת לשונות חדשות חזק את הפרתו זו: "ידעתי מתוך הספרות הפדגוגית הכללית, כי הרבה פדגוגים אמתיים שבאומות העולם, הגדולים בכל אופן מכל פדגוגינו אנחנו, מתנגדים בכל עוז להנהיג את השיטה 'הטבעית' בהוראת לשונות זרות (בשפות חיות אמרו, קל וחומר בשפת עבר!), בייחוד לתלמידים מתחילים. ודברי הפדגוגים האלה חזקו ואימצו בי את התנגדותי, שנסודה בראשונה על הגיונות השכל הפשוט"⁵⁰.

טביוב הדגיש, שבגיבוש עמדתו ביחס לפת הראשונה של "עברית בעברית" לא הסתפק בהבנתו ובספרות המקצועית בלועזית, אלא ביקש לבחון את השיטה, שהוא פיתח להוראת מתחילים, ואשר היא, לדעתו, השיטה "הטבעית" האמיתית, בכור הניסיון החינוכי. בדברי תשובתו לבוקי בן יגלי כתב טביוב: "זה יותר משנתיים שאני עוסק בניסיונות בשיטת הוראה זו"⁵¹. ממצאי הניסיון שלו ושל אחדים מעמיתיו המורים, שנאותו ללמד עפ"י שיטתו, סיפקו לטביוב נימוק נוסף מכריע להתנגד ל"עברית בעברית" בהוראת מתחילים: "עתה נוכחתי עפ"י הניסיון, כי בלי תרגום לשפה המדוברת בפי התלמידים אי-אפשר בשום אופן להורות למתחילים אפילו בסוף שנת הלימוד הראשונה. עתה נוכחתי, כי 'שיטה טבעית' איננה כלל במציאות. כי בהראותי לילד

49. שם.

50. שם.

51. שם.

את השולחן ובאָמרי לו בעברית 'זה שולחן', הוא עונה אחרי 'טיש' (או אקוילנט רויסי). וגם התלמידים, שהתקדמו קצת בלימודם, ובבארי להם מלה עברית חדשה להם במלה עברית אחרת, הידועה להם, הם מתרגמים לעצמם, בקול רם או בלחש, את פירוש המלה בשפת אמם"⁵².

משמע: טביוֹב גילה את העובדה, שגם כאשר המורה מלמד עפ"י "עברית בעברית" והוא מדבר רק בלשון הנלמדת, נזקק התלמיד ללשונו כמתוּכָּת בינה לבין הלשון הנלמדת. במלים אחרות: גם כאשר המורה אינו מתרגם — או אינו מציע מבע מקביל בלשון הלומד — עסוק הלומד בתרגום חשאי — במציאת התרגום המילולי או במציאת המבע המקביל בלשון-האם שלו.

ואמנם, הניסיון וגם המחקר מאז ימי טביוֹב ועד היום אישרו במידה רבה את מסקנתו החשובה הזאת⁵³. ההסבר המוצע לכך הוא, שבתודעתנו דבוקים המושגים והמלים עד כדי היותם יחידה אחת, וע"כ העלאת המושג בתודעתנו גוררת בהכרח את ההיזכרות במלה, השייכת לאותו מושג בלשון הידועה לנו היטב (בדרך כלל: לשון-האם שלנו). כך ניסח זאת הפילוסוף קאסירר: "תפיסותינו, הסתכלויותינו ומושגינו התלכדו עם מושגים וצורות דיבור של לשון-האם שלנו. דרושים מאמצים גדולים להתיר את הקשר, הקיים בין המלים לבין הדברים"⁵⁴. כוונה גם מסקנתו של הפסיכולוג ויגוצקי על יסוד ניסויו ביחס שבין מחשבה לדיבור: "משמעות של מלה היא הרפבה פה הדוקה של מחשבה ודיבור, עד שקשה לקבוע, אם לפנינו תופעה של דיבור או של מחשבה... למעשה זוהי תופעה של מחשבה מילולית או של דיבור משמעי — אחדות של מלה ומחשבה. הנחה בסיסית זו אושרה במלואה

52. שם, 9-10.

53. הערה 10, 15, 189-185.

54. קסירר, א' (תרגום: לנדא, י' ור', עמית), מסה על האדם, ת"א,

עם-עובד, תשט"ו, 141.

בניסוינו⁵⁵. מסקנות אלה תואמות גם את הניסיון, שנרפש אצלנו בהנחלת הלשון העברית לעולים חדשים מאז קום המדינה ועד היום⁵⁶.

מדברים אלה משתמע, שהוראת לשון חדשה מתוך התבססות על הלשון הידועה (בדרך כלל: לשון-האם של הלומד) תהיה יעילה מן הדרך "הטבעית" או "הישירה", בייחוד כאשר המטרה העיקרית של לימוד העברית היא חינוך לקריאה. וכך אמנם סבר טביוב: "נוכחתי, כי אם נחפז, שידעו הילדים בבירור את פירוש הדבר, שהם קוראים עברית, עלינו לתרגמו להם בקצרה בשפת אם; ולא לבארו להם באריכות במלים עבריות, אשר רופן אינן מובנות להם כלל. כי הביאור העברי הוא פשוט איפוד זמן למתחילים, מלבד שהוא מביא אותם לידי טעויות גסות"⁵⁷.

את השיטה האלטרנטיבית, שפיתח טביוב להוראת עברית למתחילים, כינה בשם "שיטת התרגום". גם שם זה מספיר את אי-ההבנה של מבקריו ביחס לגישתו הדידאקטית. מבקריו פירשו את "שיטת התרגום" כמתייחסת ל"גישת התרגום הקלאסית", דהיינו: שהיא מכוונת להקנית פושר קריאה בלבד — סמי מפאן הקנית פושר דיפור עברי לתלמידים. ובפירוש זה טעו מבקרי טביוב. "שיטת התרגום" של טביוב, כפי שהוא תיארה ברמזים בפולמוס עם מבקריו, רחוקה מאוד מ"גישת התרגום הקלאסית" לשיטותיה. במאמר אחד אפיין טביוב את שיטתו כ"שיטת תרגום נכונה ומודרגת"⁵⁸ — ובכך כבר הרחיק אותה מ"גישת התרגום הקלאסית". מה גם שטביוב הציע טכניקות חדשות ומעניינות למניעת תרגומים מכניים⁵⁹ — נקודת תורפה עיקרית של "גישת

55. ויגוצקי, ל"ס, "המחשבה והמלה", בספר: החשיבה (ערך: מ', כספי), ירושלים, בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית, 1965, 80-81. והשוה לדברי ביאליק: "פעמים אין לדעת מי שולט במי וכחו של מי עדיף: של המלה או של ה'מושג המופשט'; כי באמתו של דבר שניהם מעורים ומזווגים זה בזה מבראשית, כנשמה בגוף, ואין לאחד מהם דין קדימה" (הערה 34, קפ"ט).

56. הערה 10, 188-190. 57. הערה 47, 10. 58. שם.

התרגום הקלאסית" (בחינת: המתרגם פסוק כצורתו — הרי זה בדאי). שוני מהותי נוסף בין שיטת טביוב ל"גישת התרגום הקלאסית" מקורו באופי הליקוטי של שיטת ההוראה שלו. הרי הוא ביסס את שיטתו על אלמנטים הן מן הגישה הישנה ("תרגום") הן מן הגישה החדשה ("עברית בעברית"), ובכך — טען בעצמו — השביח את שיטתו מכל השיטות האחרות, ו"עברית בעברית" בכללן. פיצד? טביוב הסתייע בלשון הלומדים בשלב הלימוד הראשון כאמצעי יעיל, קצר ומדויק, להקניית בסיס לשוני, לרבות כושר דיבור בלשון הנלמדת. בשלבי הלימוד הבאים השתמש בטכניקות מתודיות של "עברית בעברית" כדי לתרגל את הלשון הנלמדת גם בדיבור, ועם זאת לא הזניח לגמרי את התרגום: "פתחילה מלמדים את הלשון החדשה ע"י תרגום משפת-האם ואח"כ מתחילים לאט לאט להרגיל לדבר בפה"⁶⁰. אולם גם לאחר שלב הלימוד הראשון הסתייע טביוב בלשון הלומדים כאמצעי יעיל להצגת החומר הלשוני החדש בראשית השיעור, והוא הדין בהסברת עניינים קשים ללומדים. מאחר שבאמצעות התרגום נעשה הדבר בדרך קצרה ומדויקת יותר מאשר בטכניקות של "עברית בעברית", יכול היה טביוב להקדיש את רוב השיעור לתרגול השימוש בלשון החדשה. תרגול השימוש נעשה ע"י תרגילי דיבור, שטביוב כלל בהוראת עברית לילדים: "גם לתלמידי השנה השלישית, אעפ"י שאני מדבר אתם כמעט רק עברית, בכל זאת כל דבר הקשה מהם, אני מבאר להם בקצרה בלועזית ולא בארית בעברית (פשוט מפני שאני חס על זמנם)"⁶¹.

הוא שאמרנו: טביוב ייחס את שיטתו החדשה ל"גישת התרגום", וכך גם קרא לה: "שיטת התרגום". למעשה הייתה זו שיטה שונה מכל שיטות התרגום, שהיו מקובלות בזמנו. ואמנם

59. ראה במבואות לספרי הלימוד שלו, כמו: מורה הילדים (תרנ"ז);

המורה בלשון עמו (תרס"ז). ועיין בהערה 10, 73-74.

60. הערה 47, 10.

61. שם.

כעבור שנים הפיר טביוֹב בעובדה, ששם שיטתו הטעה רבים ממבקריו. במאמר התשובה של טביוֹב לבוקי בן יגלי (תרס"ג) הציע שם חדש לשיטתו: "שיטה מעורבת"⁶². שם זה הזכיר כשנה קודם לפרסום מאמרו הנ"ל, באספה הי"ד של "אגודת דוברי עברית בריגא", שטביוֹב היה היו"ר שלה. בפרוטוקול של אספה י"ד, שבה דנו החברים בנושא: מידת התאמתה של "עברית בעברית" בשלוש שנות הלימוד הראשונות, נמסרו דברי טביוֹב כלהלן: "מר טביוֹב מתפלל, אם אפשר הוא ללמד בשלוש השנים הראשונות רק את הדיבור העברי עפ"י שיטת 'עברית בעברית'. אולם הוא הסכים, כי אפשר להשתמש בשיטה מעורבת וללמד גם לימודים אחרים עפ"י התרגום — גם לחנכם בדיבור"⁶³. בשם זה, "שיטה מעורבת", כינה גם המחנך המובהק, י"י גלס, את שיטתו החדשה של טביוֹב: "והוא (טביוֹב — ש"ה) הנהיג שם (בריגה — ש"ה), כפי שנזכרתי זה לא כבר, את השיטה המעורבת"⁶⁴.

"השיטה המעורבת" שלו נראתה לטביוֹב "טבעית" יותר להוראת מתחילים מגישת "עברית בעברית", שאותה זיהו רוב המורים הלאומיים שלנו עם "השיטה הטבעית" האמיתית. לפיכך כתב טביוֹב על שיטתו: "קוראים לזאת שיטה מעורבת, אבל באמת היא השיטה 'הטבעית' האמיתית"⁶⁵.

ואכן, בשיטתו סלל טביוֹב גישה חדשה להוראת עברית כלשון נוספת, שעל פיה, אך בלא הפרעה, פותחו כעבור שנים רבות שתי שיטות הוראה חדשות יעילות — אחת להוראת עברית לילדים

62. "קוראים לזאת שיטה מעורבת", שם.

63. ספר הזיכרונות של אגודת "דוברי עברית"

ריגא, עמוד כ"א. זוהי מחברת בת 44 עמודים, פתובה בכתב יד. מצויה באוסף כתבי היד בספרייה הלאומית וסימונה: Heb. 8° 3221. תודתי לד"ר מ' נדב, מנהל מחלקת כתבי היד והארכיונים בבית הספרים הלאומי בירושלים, שהפנה אותי למקור זה. תודה לאנשי המחלקה, שאפשרו לי לעיין במחברת זו ולצטט ממנה.

64. גלס, י"י, "בינה בספרים", המליץ, י"ב במרחשון תרס"ב, 4.

65. הערה 47, 10.

בתפוצות⁶⁶, והשנייה: להוראת עברית פלשון נוספת למבוגרים⁶⁷. אבל גם שיטות הוראה אלו לא זכו לשימוש נרחב, פראוי להן. ובעיקר: חבל מאוד, שגישתו החדשה והיעילה של טביוב אינה מוכרת למורי העברית עד עצם היום הזה. וע"פ רבים ממנחילי העברית בארץ ובתפוצות — מאז ראשית האולפן העברי הראשון בירושלים (1949) ועד היום הזה — דבקים ב"עברית בעברית" המקורית, אפילו בהוראת נערים ומבוגרים, בלא לחוש בטעותם, פפי שגילה ונימק טביוב, בצורה משכנעת למדי, גם בדברים שהובאו לעיל, ושרופם אושרו ע"י המחקר המדעי בהוראת לשונות זרות שנים רבות אחרי מותו.

לדיוננו חשוב להדגיש, ש"השיטה המעורבת", שפיתח טביוב, לא הזניחה את הקניית כושר הדיבור העברי. הרי דבריו המפורשים בנידון זה: "כמובן מוטל על המורה להרגילם לדבר עברית"⁶⁸. לדבריו, כך נהג כאשר הורה עברית לילדים קטנים: "אני בעצמי מדבר עם תלמידי הקטנים עוד באמצע שנת הלימודים הראשונה הרבה עברית"⁶⁹. לפי הבנתו הדידאקטית אין הקניית כושר דיבור עברי מחייב את המורה להורות רק עפ"י גישת "עברית בעברית", כפי שסברו בדורו עמיתיו, מורי "החדרים המתוקנים" ומבקרי שיטתו. ואמנם ניסיונו החינוכי שכנע אותו, שגם שבאמצעות שיטתו — היא "השיטה המעורבת", שתחילה כינה אותה "שיטת התרגום" — יוכל להקנות לתלמידו כושר דיבור עברי: "גם זאת הורוני ניסיונותי, כי הילדים, הלומדים את הלשון העברית בדרך מסודר וסיסטמטי (כלומר: עפ"י שיטת תרגום נכונה ומודרגת), מתרגלים בדיבור העברי על נקלה"⁷⁰. ואכן, הישגי תלמידיו

66. כונתי לשיטת הורוויץ "עברית עפ"י משחקים ופעולות" (הערה 10, 97-86).

67. פונת ל"שיטה הירושלמית" של ריגר. הערה 10, 97-109.

68. הערה 47, 10.

69. שם.

70. שם.

ותלמידי עמיתיו, שלימדו עפ"י שיטתו, אימתו את מסקנתו זו: "ראיתי בריגא ילדים, שלמדו עברית רק שתי שנים ודוקא עפ"י שיטת התרגום, וגם הם מדברים עברית"⁷¹.

כללו של דבר: הטענה, שטביוב פסל את גישת "עברית בעברית" מפול וכול, ומשום כך התנגד, כביכול, גם להקנית הדיבור העברי בתפוצות — בטעות יסודה. פפי שהראינו לעיל, פסל טביוב את גישת "עברית בעברית" רק בהוראת עברית למתחילים גמורים. הוא עשה כן, משום שמצא, בדרך העיון וגם על יסוד הניסיון שלו ושל אחרים, שגישה זו אינה מתאימה להוראת עברית למתחילים; ובניגוד לחסידי שיטת "עברית בעברית" טען, שאין היא כלל "טבעית" למשימה זו. פיון שכך, פיתח שיטה חדשה להוראת מתחילים, היא "השיטה המעורבת", שכשמה כן היא: זוהי שיטה ליקוטית, שהתבססה, לדעת טביוב, על היתרונות של שתי הגישות הנוגדות: גישת התרגום וגישת "עברית בעברית". ועפ"י שיטתו הקנה גם כושר דיבור עברי.

בדורו של טביוב לא הפירו המורים והמחנכים בייחוד של שיטתו החדשה ("המעורבת") וביתרונותיה המעשיים בהוראת עברית בתפוצות. בדורות הבאים פותחו שיטות הוראה דומות, המבוססות על אותה גישה: אחת — לילדים⁷², והשנייה — למבוגרים⁷³. אולם מפתחי שתי השיטות הללו לא ידעו כלל, שכבר קדם להם טביוב. הישגי הלימוד הטובים עפ"י שתיהן פפי שדווח בספרות המקצועית⁷⁴, מוכיחים, שהגישה המעורבת, שטביוב היה אביה, ראויה ללימוד ואף לשימוש במפעלי הנחלת הלשון בארץ ובתפוצות.

ג. פולמוס "הרחבת הלשון"

אף שהיה טביוב חסיד מגמת החינוך לקריאה בהוראת עברית בתפוצות, בניגוד למגמה של הקנית הדיבור העברי כמטרה ראשית,

72. הערה 66.

71. שם.

74. הערה 10, 82-109.

73. הערה 67.

לא ניצב כולו רק במחנה האחד ולא דחה את היתרונות, שנראו לו במחנה השני. להפך, נראה לי, שקיבל את עצתו של החכם קוהלת: "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידך"⁷⁵. בכל אחד מתחומי פעולתו — לפחות בנושאים הנידונים בחיבור זה — בחן היטב את הדעות המתנגדות, ניתח את היתרונות ואת החסרונות של כל צד, ולפי זה בחר בדרכו שלו, שהייתה בזה, לדעתו, מזיגה של הטוב והיפה שבכל צד.

לפיכך אין תמה, שלא דחה לגמרי את פעילות "הרחבת הלשון" של חסידי החייאת הדיבור העברי והדוגלים בהקנייתו גם בתפוצות באמצעות "עברית בעברית". טביוב נהג כך, משום שסבור היה, כי יש מקום להרחיב את התשתית של הלשון הספרותית — שזוהתה בזמנו בדרך כלל עם הלשון המקראית — על יסוד כל שכבות הלשון: בייחוד לשון חז"ל, שפבר דבק בה מנעוריו⁷⁶. אולם גם חידושי הלשון מבית מדרשו של אליעזר בן־יהודה ועמיתיו לא היו פסולים בעיניו, כל עוד סייעו 'חידושים' אלה לשיפור ההבעה — בייחוד בכתיבה. משמע: יחסו החיובי של טביוב ל"הרחבת הלשון", היה מכוון בעיקר לשיפור ההבעה בכתב לסוגיה. כך נהג אפילו בספרי הלימוד שלו, אולם מבקריו, סופרים ומחנכים, השיגו על יחסו החיובי ל"הרחבת הלשון", פאילו משתמעת ממנו הזדהות מלאה עם אסכולת "המחדשים" בא"י. יחס זה ראו אחדים ממבקריו כסותר את יחסו לעברית בתפוצות כ"לשון מתה", ולפיכך הקשו, כביכול, מטביוב על טביוב: "וזה האיש מר טביוב, העומד וצווח בהקדמתו הארופה . . . כי השפה העברית מתה היא ומנהגי השפות החיות אין נוהגין בה — זה האיש משתדל הפעם בפריסטומטיתו להקים את המתה, מנוחתה פבוד, לתחייה, בבראו לה במקומות הרבה ניב שפתיים זרגוני וגם מלות הקריאה 'נו

75. קוהלת, ז. יח.

76. "עוד בנעורי השתמשתי ביד רחבה במלים ובמבטאים של המשנה והתלמוד לצורך הדייקנות או כדי לתת תבלין בחידוד" (טביוב, י"ח, "לקורות שיר עם", המליץ, "ג תמוז תרס"א, 2).

נו', 'בעה בעה' ועוד רבות כאלה לא חדל מאסוף אליה להנות בהן את ברייתו הקטנים⁷⁷.

רבניצקי השיג על טביוב, ש"הרחיב" את אוצר המלים בספר לימוד, כלומר: על שהביא בספרו תיבות תלמודיות מיותרות, כמו: כדבולת, רעוע, פאה נכרית, אמבט, מלחך פנפי, ויתר, כשכש, כעכע⁷⁸. אולם במיוחד יצא קצפו של רבניצקי על "חידושים", שכלל טביוב בספר לימוד לילדים קטנים, כמו מפשעה, חשבון, משקפיים, לקקן, שעון, עיתון, "ואף המלה הנודעה 'רצינות' לא נעדרה. גם סימן ההקטנה לפי דעת 'האחרונים' לא יחסר: סלסל — סל קטן. כחלחל — כחול מעט"⁷⁹. לדעת רבניצקי אין מקום ל"חידושים" כאלה בספר לימוד לילדים: "מחבר ספר לימוד לילדים, לפי דעתנו, לא רק אינו צריך להכניס לספרו חידושים כאלה, כי אם גם אינו רשאי"⁸⁰. והטעם לכך, ש"חידושים" אלה עדיין לא נתקבלו, ומה גם שבמקרים לא מעטים הוצעו לכל מושג יותר מ"חידוש" אחד, וטביוב הכריע בהם על פי טעמו האישי, ולא ייעשה כן — לדעת רבניצקי — בספר לימוד לילדים: "הפזתב לגדולים כל 'חידושי' אינם אלא רשות להקוראים, ברצותם מקבלים אותו וברצותם אינם מקבלים... לא כן הפזתב לקטנים, שאין בהם דעה להבחין ומוכרחים הם לקבל כל קוץ וקוץ כמטבע עובר לסוחר"⁸¹.

דברי ביקורת דומים על "הרחבת" אוצר המלים בספר הלימוד "עזן הילדים", פרסם בן-דוד, המבקר הנודע של ספרי הלימוד בדורו. במאמר ביקורת ארוך ציין את מעלות הספר ואת חסרונותיו. עם החסרונות מנה גם את "הרחבת הלשון" בספר הזה: "בחומר המלים התלמודיות ספקות נעשו אצלו ודאיות, ובחומר המלים המחודשות בעת האחרונה על ידי מחברים שונים, הוא נותן זכות

77. שפירא, י"א, "דברים אחדים אל מר טביוב", הצפירה, ז' באלול

תרנ"ו, 847. 78. הערה 27, 262.

81. שם.

80. שם.

79. שם.

אזרח לכמה מלים, שלא נתקבלו עוד כלל בספרותנו — וזה לא ייתכן, בייחוד בספר לימוד ערוך בשביל תינוקות, שאינם יודעים מה לקרב ומה לרחק" ⁸².

מבחינה עקרונית צדקו המבקרים האלה, אולם לזכותו של טביוב יש לומר, שהרחיב את אוצר המלים בספרו רק כדי לדייק בהבעה, כנדרש בחינוך הלשוני הטוב. עם זאת הקפיד מאוד שלא להפריז ב"הרחבות" כאלה. באופן יחסי לאוצר המלים שכלל בספרו הנ"ל, לא הרבה במלים תלמודיות, ועוד פחות מכך במלים מחודשות בדורו.

בן-דוד התרעם על שתי מלים בלבד: על "ערדלין" ועל "רצינות". על הראשונה (מלשון חז"ל) טען, שטביוב נקט פאן את הפירוש של שולבוים ⁸³; ואילו פירושו של רש"י (ביצה ט"ו ע"א), שהסתמך על תשובות הגאונים, הוא שונה, "ועל כל פנים — טען בן-דוד — אין הרשות בידי המחבר להכריע, כי ערדלים הם גאלאשען" ⁸⁴. לדברי המבקר אין זו דוגמה יחידה: "השערות מופרכות כאלה נמצאות הרבה בספר 'עדן הילדים', אשר המחבר מצא למותר אפילו להתנצל לפני קוראיו המבינים לכל הפחות על-ידי ציוני המקורים (!), אשר מהם שאב את השערותיו" ⁸⁵. אולם חריפה יותר הייתה התנגדות בן-דוד לחידושי לשון מא"י: "עוד יותר מזה מתנהג המחבר בחופשה יתירה עם המלים המחודשות, אשר לא שם לפעמים לב גם להרהר אחריהן או לחפש פן הוצעו כבר מלים יותר מתקבלות על הלב מאלה, אשר הוא בחר בהן" ⁸⁶. הרי הדוגמות של בן-דוד: "נניח, למשל, כי ש ע ו ן במקום 'מורה שעות' או ע י ת ו ן במקום 'מכתב עתי' הנן מלים נוחות להתקבל ולהשתמש בהן בנטיית וכינויים. אבל 'רצינות' (ערנסט) היא מלה, שכבר הייתה לשחוק בפי כמה סופרים מומחים. תחת המלה 'מחם'

82. הערה 24 (גיליון 151), ח2.

83. עיין עליו: משה שולבוים — חוקר ובלשן, מאת מ"א טננבלאט, לשוננו לעם, אלול תשכ"ד.

84. הערה 24 (גיליון 152), 733. 85. שם. 86. שם.

(”טהעמאשינע“), שקריאתה מוטלת בספק, כבר הוצע השם 'מרתח', היותר מסוגל לנטייה. תחת השם 'אלונטית' (האנדטון) בתמונתו הזרה כבר משתמשים בארץ הקודש בשם 'מגבת' (משורש 'נגב')⁸⁷. בן-דוד אף הציע שני קני-מידה לחידוש מלים ולהערכת חידושים אלה: ”בנוגע למלים מחודשות עלינו לתת בראשונה את היתרון למלה נגזרה משורש עברי על חברתה המושאלה, על הרוב בהשערה, מלשון ארמית; ובשנית — עלינו להתבונן תמיד אל מה שיחליטו בעניינים פאלה מורי שפת עבר במושבות ארץ הקודש. הנני מזכיר פה את המורים דוקא ולא את העורכים, יען כי הראשונים יוכלו לחוש יותר מה לקרב ומה לרחק מפי תלמידיהם הקטנים והאחרונים סומכים עד בלי די על תלמודים ועל ערבים⁸⁸.”

בדברי תשובתו ציין טביוב, שהוא היה מודע לדברי הביקורת הללו בשעה שכתב את ספרו, ואעפ”כ הכריע לצד הרחבה מבוקרת ומצומצמת של הלשון, כדרוש מטעמי החינוך הלשוני הטוב: ”ואתה תחזה, אדוני, כי רוב המלים התלמודיות והמחודשות שבספרי — בסך הכל עולה מספרם למאה ועשרים או שלושים מלות — הן מלים מפורסמות בספרותנו, ולא מלים לא מקובלות פהנחתך; מלבד שמות בעלי החיים, שהוכרחתי לקחתם מן התלמוד, אעפ”י שאינם מצויים הרבה בספרותנו”⁸⁹. טביוב נהג כך על יסוד תפיסתו החינוכית והלשונית, שעליו לדייק בהפעם במידת האפשר: ”אני אעריך, כי בשמות בעלי החיים, שהייתי מוכרח לקחתם משפת המשנה והתלמוד, נמצאים ג”פ ספקות שעשיתם לודאיות (בסמכי על בלשנים אחדים)”⁹⁰.

על השגת המבקרים, שלעתים הכריע בבחירת המלה החדשה מתוך מספר הצעות, ושהוא עשה כן על-פי טעמו האישי, השיב טביוב, שלפי שעה אין לו דרך אחרת: ”אבל מה יכולתי לעשות?

87. שם.

88. שם.

89. הערה 39 (גיליון 173), 841.

90. שם, גיליון 172, 835.

הלא זאת הצרה הגדולה, שאין לנו ספר מלים מו ס מ ך , אשר נחוש לעזרתו בצר לנו" ⁹¹. ובהמשך דבריו חזר לנימוק זה והרחיבו: "יותר טוב היה לו זכינו לספר מלים מו ס מ ך , אשר יכיל בקרבן את כל המושגים ופתרונם המדויק (פדרך ספר מלים אירופי-עברי). אך אל ספר כזה התפללתי פעמים רבות במאמרי בעיתונים, ואין שומע ואין עושה דבר" ⁹². כפתרון זמני, עד להופעת המילון המוסמך, הציע טביוב, שמורי א"י יפרסמו לעתים מזומנות את החידושים הלשוניים, המקובלים עליהם: "טוב יעשו המורים בארץ הקודש, אם יפרסמו לעתים קרובות ב'הצפירה' וב'המליץ' את חידושיהם, למען יוכלו ליהנות מהם כל הסופרים" ⁹³.

הואיל ובספרו של טביוב נמצאו מלים, שנתחדשו בא"י, שייכו אותו מבקרים אחדים לחבורת "המהלך החדש" בלשון העברית, ולפיכך הקשו לעתים מטביוב על טביוב, פפי שראינו לעיל. טביוב דחה מסקנה זו וטען, כי השימוש במלים מחודשות אינו מוכיח כלל על השתייכות לחבורת "המהלך החדש" בעברית. בדברי תשובתו לביקורת של אבידן בן גדעוני (הוא א' רוזנפלד ⁹⁴), כתב: "אגב אודיעך, אדוני הנעלה, כי אני עבדך אינני כלל מבעלי 'המהלך החדש'. כל כונתי אך להנהיג שפה ברורה וקלה ב ס פ ר ו ת ה י ל ד י ם ולהכין את הקטנים לאט לאט עם הסגנון המליצי שבספרי הקודש. והפונה הזאת רצויה גם לבעלי 'המהלך הישן' " ⁹⁵.

91. שם.

92. הערה 89, שם. מעניין לציין, שפעבור שנים הוצע לטביוב ע"י חבר סופרים (ביניהם: ביאליק וקלוזנר) לחבר "מילון עברי גדול ומלא . . . כי ידענו: רק בעל פשרון לעברית פטביוב יתן לנו מילון הגון ומשובח באמת" (פרסקי, ד', "אזכרה לטביוב", מקלט, ה', תרפ"א, 528). 93. הערה 89, שם. 94. אבידן בן גדעוני. "פרחים נחמדים מ'עדן הילדים': הערות קטנות לסופרים גדולים", הצפירה, כ"ה בתשרי תרנ"ז, 994; "יד במרחשון תרנ"ז, 1063 (זיהוי המחבר עם א' רוזנפלד — עפ"י אוצר בדויי השם, מאת ש"ח חיות, וינה תרצ"ג, 7). 95. טביוב, י"ח, "מענה למבקר", הצפירה, כ"א במרחשון תרנ"ז.

הוא אומר: לדעתו של טביוב הדיוק בהפעה — בדיבור ובכתב — הוא ערך חינוכי חשוב ביותר, המחייב גם מחברים של ספרי לימוד. לשם מטרה חינוכית זאת — ובלא קשר לפולמוס "הרחבת הלשון" שהתקיים בדורו — חייב טביוב את השימוש באוצר המלים שבכל מקורות הלשון ושכבותיה, לרבות ה'חידושים' האחרונים מא"י. אין הוא חש חובה לקבל את כל 'החידושים' הללו; אלא כל חידוש יש לבדוק היטב, אם אמנם יש בו צורך, ואם הוא מסייע ליתר דיוק בהפעה. וכך אמנם התייחס טביוב לחידושי הלשון לסוגיהם. הוא לא שש לכל חידוש לשוני באשר הוא חידוש, אבל הוא קיבל ברצון כל חידוש, שסייע לו לשפר את ההפעה. לכן היסס לקבל את הצעות בן-דוד להמיר את "אלונטית" ב"מגבת" ואת "מחם" ב"מרתח", משום ש"אלונטית" וגם "מחם" היו בזמנו "מפורסמות ומקובלות ביותר משפכר הימים"⁹⁶. ועם זאת לא מצא טביוב במלים המחודשות יתרון על המלים המקובלות מפכר.

גישתו הביקורתית של טביוב לגבי חידושי א"י ניפרת היטב במכתבו לש' בן-ציון, שהזמין בו את הסופר הא"י להשתתף בעיתון יומי לילדים, שהתכונן לערוך ("החבר"⁹⁷). בדבריו על הלשון הרצויה לו בעיתונו, כתב: "הלשון צריכה להיות חיה, אבל לא קשה ביותר ולא מסורבלת ב'חידושים ירושלמיים' "⁹⁸. לעומת זאת, לא חשש טביוב להשתמש בחידוש "רצינות", שרבים כ"פ לגלגו עליו, כפי שציין בן-דוד⁹⁹. לדעתו של טביוב אין למלה זאת תחליף, והכרח להשתמש בה לשם דיוק ההפעה. בדברי תשובתו לבן-דוד, שלגלג על מלה זו, כתב: "הנה כל הסופרים החדשים קיבלוה ברצון, וגם אתה, אדוני, וגם כל המערערים על ה'חידוש' הזה, עוד טרם יציעו מלה אחרת — ולי נחוצה היא מאוד. ומה יכולתי לעשות? הן

96. הערה 89.

97. עיין על כך: בובה, מ', "י"ח טביוב", העבר, ספר ט"ז, אייר

תשכ"ט, 150 (ראה להלן, הערות: 106, 230, 231).

98. ידיעות גנזים, 1971, פרך ד', חוברת 73, 743.

99. ראה גם במאמרו של ילין (הערה 6), 273.

טוב טעמך יגיד לך, כי אי־אפשר להשתמש במבטא 'כּוּבֵד ראש' לתרגום 'ערנסט' בכל הוראותיו הרבות. ולמשל, מה מגוחך הוא לכתוב 'פניו הפיקו כּוּבֵד ראש'. מבטא כזה יביא לידי הקאה. כן אי־אפשר לאמור: 'הוא הביט עלי בכּוּבֵד ראש', או: 'איש אמת ותמים' (איין ערנסטער מאנן) וכהנה וכהנה. ובטרם יציעו לי מלה רצויה אחרת, אחזיק ב'רצינות' ולא ארף ממנה, ויעבור עלי מה!" 100

את עמדתו לגבי חידושי א"י כבר הפיע טביוב שנים אחדות לפני פרסום ספרו "עדן הילדים". היה זה במכתב גלוי לבן־יהודה, שפורסם ע"י העורך בעיתונו "האור" בראשית שנת תרנ"ג: סופר: חו"ל מחפשים לחידושים לשוניים מא"י. "חידושים" שאינם במקורות (כי את המקורות מפירים גם סופרי חו"ל), אך הם דרושים לשפה חיה אפילו לכתיבה טובה: "לוא ידעתם כמה מלים ומבטאים היותר פשוטים והיותר נחוצים חסרים לנו בשעה שנחפוץ להביע את רעיונותינו בשפה העברית — ולא מפני שאין אנחנו בקיאים ח"ו בתנ"ך, כמוכם, ולא מפני שלא למדנו ח"ו גמרא במידה מרובה כמוכם — אלא פשוט מפני שהמבטאים הנ"ל לא נמצאו באמת לא בתנ"ך ולא בתלמוד למראה עיני בשר, ובכל זאת בטוח אני, כי רק לנו הם חסרים, ולא לכם, כי בידכם מסורה השפה להרחיבה ולהעשירה עפ"י אמצעים טבעיים, וגם המקום ימלא חסרונה. כי המקום, אשר אתם יושבים עליו, ארץ מולדת שפתנו היא והפוח החיוני אשר בלשון הקודש מתפתח על נקלה על ארץ מולדתה... לכן אך לכם נפנה לעזרה"¹. באותה שנה, לפחות, התייחס טביוב בחיוב ל"הרחבת הלשון" לא רק מתוכה אלא אפילו על־פי הערבית, כפי שכתב מפורשות: "לפי דעתי נחוץ בעזרת שפת ערבית להרחבת שפתנו. כי סוף סוף אין הבור מתמלא מחוליתו"².

100. הערה 90, שם.

1. טביוב, י"ח, "מכתב להעורך", האור, י"ג בכסליו תרנ"ג, ל"ו.

2. טביוב, י"ח, "תחיית הלשון (מכתב לעורך "האור")", האור, כ"ח.

בניסן תרנ"ג, ק"ג.

טביוֹב חייב את "הרחבת הלשון" והוא אף עודד את א' בן-יהודה להמשיך בפעילות חשובה זו: "לך בכוחך זה, ידיד נכבד, והושעת את שפתנו היפה מקנאי הנקיות ומטינופי הזרגוניסטים"³. במכתבו הגלוי לבן-יהודה משנת תרנ"ג ציין, שכבר מראשית פעילותו הספרותית לא חשש להשתמש בכל 'חידוש' לשוני, שנראה לו מתאים לשיפור ההבעה: "בשם 'שעמום' שהצעת... הנני משתמש זה שלוש שנים, וזה יותר משנה אשר כתבתי ב'המליץ' עלוֹן⁴ ארוך על 'הפטלה והשעמום'⁵."

הי אומר: טביוֹב הראה למבקרי, שאין סתירה בין קביעתו את הקריאה — ולא את הדיבור — כמטרה עיקרית של הוראת העברית בתפוצות לבין יחסו החיובי למגמה של הרחבת הלשון, משום שזו מחויבת המציאות גם למי שמתנגד להחייאת הדיבור העברי — בכלל או רק בתפוצות — אך מעוניין בשיפור הספרות העברית לסוגיה ולרמותיה⁶. מאידך גיסא הראה טביוֹב, שיחסו החיובי למגמת הרחבת הלשון אינה מעידה כלל על השתייכותו לתנועה זו, שהוקמה בא"י ושלוחותיה הגיעו גם לגולה. ע"כ אין הוא מחויב לקבל את כל החידושים של תנועה זו. לדעתו, יש לבחון כל חידוש לגופו — לקבלו רק אם יש בו כדי לשפר את ההבעה ואין ביטוי טוב זולתו.

בסעיף זה הראינו, שטביוֹב נתן ידו למגמת הרחבת הלשון בדרך מבוקרת. בסעיף הקודם הראינו, שטביוֹב הקנה לתלמידיו

3. שם.

4. זהו חידוש של טביוֹב למלה "פלייטון" (שפירושה בצרפתית עלה קטן). טביוֹב דחה את המטבע הלשוני, ששימש ליל"ג ("צלוחית של פלייטון") בשל ריח המליצה, שנדף ממנו (עפ"י בריינין, ר', "ישראל חיים טביוֹב", התורן, כ' בטבת תרפ"א, 2).

5. הערה 2, עמ' 53, שם.

6. אחת ממטרות טביוֹב בהוצאת עיתון יומי לילדים ("החבר", הערה 97) הייתה "הרחבת הלשון", כפי שהספיר טביוֹב במכתבו בעניין העיתון לש' בן-ציון: "אני רוצה... לעשות את הניסיון האחרון הזה להרחבת הלשון והלאומיות העברית בין בני הנעורים שלנו" (הערה 98, 743–744).

ב"חדר מתוקן" פושר דיבור עברי מסוים. כלום יש בכך כדי לגלות את יחסו החיובי להחייאת הדיבור העברי בכלל ובתפוצות בפרט? — בסוגיה זו נדון בסעיף הבא.

ד. החייאת הדיבור העברי

טביוב הופיע בשדה הספרות העברית בשנת תרמ"ט⁷, והוא בן שלושים — כלומר, בגיל מאוחר בהשנאה לרוב עמיתיו הסופרים העבריים — ומיד כבש את קהל הקוראים בפלייטונים רוויי ההומור וחדיודי הלשון למיניהם. בכתבתו לא ניפרו כלל סימנים של סופר-מתחיל⁸, ועל-פן היו שסברו, כי טביוב אינו אלא שם בדוי. כך העיד מרדכי בן הלל הפהן: "כאשר עברתי באודיסה בשנת תר"ן, בלכתי למסעי הראשון לא", אמר לי לילינבלום בבטחה, שאין טביוב בעולם, והד"ר קנטור מסתתר תחת הפינוי הזה"⁹.

הבשלות הספרותית, שניכרה בראשית פתיבתו, איננה מקרית כלל, שכן טביוב התפונן לכך במסירות רבה. בבית הוריו ולאחר מכן בפוליטכניון זכה להשפלה רחבה — הן ביהדות הן במדעים כלליים. הוא הצטיין בלימוד לשונות¹⁰, אך מפולן דבק בלשון העברית ואותה אהב מאוד כל ימי חייו. כבר בילדותו ניסה פוחו בכתובה עברית¹¹, ובנעוריו פרסם שיר ב"המגיד"¹². לאחר מכן כבש את

7. היה זה הפלייטון "דוגמאות מספר המלים", המליץ, י"ד בניסן תרמ"ט.

8. "בשום אופן אי-אפשר היה לראות בסגנונו צעדים בלתי בטוחים של הסופר המתחיל" (הערה 43, 206).

9. שם.

10. "בילדותו נתגלו בו קשרונות נעלים ללמוד לשונות" (הערה 20, IV). וכן: "קשרון מזהיר הראה במיוחד בתחום הבלשנות ולמד על נקלה לשונות רבות עד שמוריו יעצוהו להקדיש את כל קשרונו למדע הפילולוגיה" (אונגרפלד, מ', הוגים ומשוררים, ת"א, עם הספר, תשל"ד, 239).

11. מרדכי בן הלל הפהן כתב, שבהיות טביוב בן 11 פרסם מכתב מריגא ב"הלבנון" (הערה 43, 206). אבל טביוב לא הזכיר זאת במכתבו לשינהאוז (1865–1935). סוחר עצים, סופר עברי שכתב גם גרמנית. עסקן ציוני

יצר הפרסום, אך לא את יצר הפתיבה שלו, כפי שהוא עצמו העיד ברשימה אוטוביוגרפית: "עוד בימי נעורי אהבתי מאוד לכתוב סאטירות ופארודיות, אף כי לא הראיתין לאיש, אף לא לאבי או לחברי"¹³. כלומר: הוא המשיך לכתוב לעצמו, ובכתיבה זו "התאמן" לקראת ייעודו כסופר במשך 14 שנה. הוא עשה כן, משום שהפיר בכובד האחריות של סופר עברי, כפי שהספיר במכתב לעמית: "החלטתי לכתוב בהיותי פבן שלושים, אחרי אשר דעתי נתיישרה עלי פהוגן ואחרי אשר רכשתי לי ידיעות עמוקות ורחבות לא רק בספרותנו העתיקה והחדשה, כי אם גם בכל הספרות האירופיות . . . כי אני מבית על חובת סופר עברי בכובד ראש וברצינות (ערנסט) גדולה"¹⁴.

עיסוקו של טביוב בלשון העברית היה בכמה תחומים: בחיבור ספרי לימוד; בכתיבת מאמרים בסוגיות העברית המתחיה ובמחקרי לשון. אך הישגו הגדול הוא בעיצוב סגנון עברי מדויק וקריא בכל אשר כתב. פאמור, הייתה הלשון העברית אהבתו הגדולה מילדותו: "זו הייתה אלהותו ומאור קיומו ובה ראה את כל עולמו"¹⁵. יחסו זה לעברית התעצם בבגרותו גם על יסוד השקפתו הלאומית ומשקלה של הלשון בלאומיות בכלל ובלאומיות העברית בפרט.

ולאומי־תרבותי. הוציא את שירי ידידו מ"צ מנה. עיין עליו ברשימתו של א', טאך, "א"ל שיינהויז — פן שבעים", העולם, י"ד בניסן תרצ"ה, 258. מכתבו של טביוב אל שיינהאוז (משנת תרנ"ב) שמור ב"ארכיון א"ל שיינהאוז", בבית הספרים הלאומי בירושלים, סימנו: V 1056. תודתי לעובדי המחלקה שאפשרו לי לעיין במכתב זה ולצטט ממנו. למורו המובהק באותן שנים, נ"ל זוסניץ, הייתה השפעה רבה של סגנון כתיבתו: "לשון, סגנון היגיון הסברה — הם הדברים שלמדתי ממנו ורק ממנו" (החבר, שנה ב, מס' 27, 859).

12. במכתבו של טביוב לשיינהאוז (הערה קודמת) נאמר: "מאוד אשמח כי עלה בידך למצוא את עקבותי הראשונים על שדה ספרותנו, הוא שירי הקטן ב'המגיד' תרל"ה (הדגשה במקור!). פן שש־עשרה שנה הייתי, ומאז עברו פארבע עשרה שנה מבלי אשר חפצתי וגם מבלי יכולתי להיגלות בפרהסיא בתוך סופר".

13. הערה 76, שם.

15. הערה 92 (פרסקי), 527.

14. הערה 12 עמ' 53.

לדעתו, הלשון היא סימן היכר מהותי ללאומיות של כל עם. במיוחד רב ערך הלשון לעם ישראל, החסר מולדת גשמית. בלשון העברית ראה טביוֹב את נשמת הלאום היהודי: "רק היהודי, היודע עברית, הוא באמת ובתמים עברי-לאומי. פי הלשון העברית, שהוא כותב ושהוא קורא בה, מזכירה לו פלי חשך את לאומיותו המיוחדת. פי סוף-סוף אין לו לעם, שגלה מארצו, שום סימן לאומי מובהק אלא הלשון"¹⁶.

דוֹק: העברית היא הלשון הלאומית שלנו, ולא היידיש, או פפי שטביוֹב כינה אותה: הוֹ'רגוֹן. בדורו דבקו בה לא רק המוני העם, אלא גם מנהיגים ואפילו סופרים עברים. מהם שביקשו לראות בוֹ'רגוֹן, לשון ההמונים פריכוזים רבים של יהודי אירופה, את הלשון הלאומית שלנו. טביוֹב שלל תפיסה זו בתוקף רב. הוא קבע החלטית, שרק הלשון העברית היא הלשון הלאומית שלנו, והוֹ'רגוֹן משמשת להמוני העם לשון תקשורת בדיבור ואפשר להשתמש בה גם להשפלת ההמונים, אולם אין צורך ואין טעם לכתוב דברי ספרות בלשון זו, סמי מפאן הפיכת לשון זו ללשון הלאומית שלנו.

דברי טביוֹב נגד הוֹ'רגוֹן היו לעתים חריפים ביותר, אעפ"י שאל נכון הבין, שהוא קורא בכך לתגובות זועמות. לדוגמה: במכתבו לבן-אביגדור (אוקטובר 1894) הזכיר את רצונו להתנפח עם פרץ בשל יחסו החיובי של זה לוֹ'רגוֹן: "על אודות פרץ ושובבתו עוד אקח לי מועד לדבר בקהל, אף כי קצה נפשי להיגאל בזוהמת הוֹ'ארגוֹן"¹⁷. בשנת תרס"א הסביר טביוֹב את סירובו לכתוב בלשון זו בדברים אלה: "אני הייתי מעודי ועד היום הזה

16. וויטאל, י, "שאלת הלשונות שלנו", הדור, שנה א', כ"ד בכסליו תרס"ב, 3. טביוֹב חתם לעתים בשם: "וויטאל" (ראה הערה 19, 6; והערה 76, עמ' 57).

17. גנזים. ד', 1971, 78. נראה, שטביוֹב עשה זאת בערך "שרלטן" בפלייטונו ב"המליץ" 1895, גיליונות 146, 149.

שׁוֹנָא מוּחַלֵּט לַשְׁפָּה הַזֵּה אֲרֻגוֹנִית וּלְסִפְרוּתָהּ . . . מַעֲוֹלָם לֹא טִינַפְתִּי
אֶת עֵטִי בַלְשׁוֹן הַזֵּה אֲרֻגוֹנִית”¹⁸.

לֹא קֶשֶׁה לְהַבִּין, שְׂדֵבְרִים אֵלֶּה וּכְדוּמָה לָהֶם קוֹמָמוּ פִּנְגֵּד טְבִיּוֹב
אֶת סוֹפְרֵי הַיִּיִּדִישׁ וְאֶת חֲסִידֵי הַלְשׁוֹן הַזֹּאת. לְדוּגְמָה: טְבִיּוֹב נִתְפַקֵּשׁ
וְקִיבֵל עָלָיו לְהַבִּיא לְדַפּוּס אֶת סִפְרוֹ שֶׁל א’ שׁוּלְמָן עַל תּוֹלְדוֹת
הַיִּיִּדִישׁ¹⁹. צִינְבֵּרְג, שִׁידַע אֶת יַחְסוֹ לִיִּידִישׁ, הִגִּיב בְּתִמְהִיָּה פְעוּסָה עַל
שֶׁהִבֵּאת סִפְרָה זֶה לְדַפּוּס נִמְסְרָה לִידֵי טְבִיּוֹב, ”זוֹלֵל הַאִיִּידִישׁ”, שֶׁלֹּא
הִסְתִּיר אֶת יַחְסוֹ לַלְשׁוֹן זֶה גַּם בְּהַקְדַּמְתּוֹ לְסִפְרָה זֶה. לְדוּגְמָה: שֶׁם דַּחָה
טְבִיּוֹב אֶת הַזְכּוּת לְכֻנּוֹת שְׁפָה זֶה בְּשֵׁם ”יְהוּדִית”: ”לְשׁוֹן יְהוּדִית יֵשׁ
רַק אַחַת — זֶה שֶׁפִּתְּנֵנוּ הַלְאֻמִּית, הָעִבְרִית. כֵּךְ קוֹרְאִים לָהּ בְּתַנ”ךְ,
וְכֵן קוֹרְאָה לָהּ הִרְגִּשְׁתָּנוּ הַלְאֻמִּית”²⁰. וְכָל הַמִּכְנִים אֶת הַיִּיִּדִישׁ
בְּשֵׁם ”יְהוּדִית”, וּבְכָלֵּל גַּם סוֹפְרִים עִבְרִיִּים, ”הִרִי הֵם
מִעַלֵּי בָּיִם עַל בּוֹן גַּם אֶת הִרְגִּשׁ הַלְאֻמִּי שֶׁלֵּנוּ . . . וְאֶת הָעוֹוֹן
הַזֶּה לֹא תִסְלַח לָהֶם הַהִיסְטוֹרִיָּה הַיְּהוּדִית עַד עוֹלָם”²¹.

בְּמִכְתָּבוֹ לְמֶר נִיגֵר (מִיּוֹם 23 בִּינוּאָר 1914) כָּתַב צִינְבֵּרְג בְּנִידוּן
זֶה דְּבָרִים אֵלֶּי: ”לְחֻבְרַת אַחֲרֵת שֶׁל ’יִיִּדִישׁע וּוְעֵלֵט’ בְּדַעֲתִי לְמַסּוֹר
מֵאֲמֵר עַל חִיבּוּרוֹ שֶׁל אֶלְעֶזֶר שׁוּלְמָן, שִׁיצָא לְאוֹר זֶה עֵתָהּ. וְדֶרֶךְ אֲגַב

18. הָעֵרָה 76, גִּילְיוֹן 129, 2. יֵשׁ לְהַעִיר, שְׂדֵבְרִים אֵלֶּה אֵינָם מְדוּיָּקִים.
בְּרִיִּינִין כָּתַב בְּנִידוּן: ”אוֹלָם טְבִיּוֹב בְּעֶצְמוֹ הָיָה אֲנוֹס לְהַפֵּר אֶת נִדְרוֹ וְקוֹנָמוֹ לְבִלִּי
הִשְׁתַּמֵּשׁ, חֲלִילָהּ, בְּזִרְגוֹן. בְּהִצִּיט’, שֶׁהוֹצִיָּאָה בּוֹיִלְנָה מֵעֶרְכַּת ’הַזִּמֶּן’, הִשְׁתַּתַּף גַּם
טְבִיּוֹב” (הָעֵרָה 104, 3). וְדְבָרִים דּוּמִים כָּתַב ב”צ כֶּץ: ”הַזִּמֶּן’ הוֹצִיָּא גַּם עִיתוֹן
בְּאִיִּישׁ ’דִּי צִיט’, וְבוֹ כָּתַב טְבִיּוֹב מֵאֲמָרִים בְּחִתִּימַת א’ טְרַאכְטֶר” (זִכְרוֹנוֹת,
ח”א, טְבֵרֶסְקִי, תִּשְׁכ”ג, 193–194). יֵשׁ אֲפּוֹא לְפָרֵשׁ אֶת דְּבָרֵי טְבִיּוֹב, שֶׁלֹּא כָּתַב
בִּיִּידִישׁ מֵרִצּוֹנוֹ הַחוֹפְשִׁי (בְּרִיִּינִין כָּתַב בְּנִידוּן: ”אֲנוֹס הָיָה”) וְשֶׁם הָעֵט שֶׁלּוֹ, הַמִּיּוּחָד
לְאוֹתָם מֵאֲמָרִים, יוֹכִיחַ.

19. שׁוּלְמָן, א’, שִׁפְתֵי יְהוּדִית-אִשְׁכְּנַזִּית וּסְפְרוּתָהּ — מִקֵּץ
הַמָּאָה הֶט”ו עַד קֵץ הַמָּאָה הִי”ח, בְּהִשְׁגַּחַת י”ח טְבִיּוֹב, רִיגָא, תִּרְע”ג (בְּדִבְרֵי
הַהִקְדָּמָה לְסִפְרֵי הַסְּפִיר טְבִיּוֹב, שֶׁקִּיבֵּל עָלָיו לְהַבִּיא סִפְרָה זֶה לְדַפּוּס — הֵן בְּשֶׁל
יִידִיתוֹ לְמַחְבֵּר הֵן בְּשֶׁל הַחֲשִׁיבוֹת שֶׁל הַסִּפֵּר ”לְכָל הַמַּתְחַקִּים עַל הַקְּוִלְטוּרָה
שֶׁלֵּנוּ”).

20. שֶׁם, בְּהַקְדַּמַת טְבִיּוֹב.

21. שֶׁם.

אעמוד על הקדמתו חסרת הנימוס או פיתר פשטות — חסרת הבושה — של טביוֹב לספר זה. אצלנו הכל אפשר. אצלנו אדם המתפאר, כי 'מעולם לא טינפתי את עטי בשפת ז'רגון', יכול להיות עורך של ספר, העוסק בתולדותיה של אותה לשון וספרותה"²².

מעניין, שטביוֹב, הלוחם הנמרץ ביידיש, ביקש להסתייע בלשון זו, שרבים מאוד דיברו בה, כאמצעי להחיות את הדיבור העברי. כיצד? מאחר שחקר את היסודות העבריים בז'רגון, הגיע למסקנה, שהיסוד העברי בלשון זו גבר בה בייחוד לאחר שעברה מן היהודים הגרמנים ליהודים הסלאבים: "פכל אשר התז'רגנה הלשון האשפנוזית של היהודים, פן גבר והתרבה בה היסוד העברי... היהודים הסלאבים הכניסו אל לשונם האשפנוזית המקולקלה המון מלים עבריות ודיבורים עבריים (שלא התקלקלו בפיהם כל עיקר), עד כי ברבות הימים הייתה שפת 'יהודית אשפנוזית' כמעט יותר 'יהודית' מ'אשפנוזית' "²³. וכל כך למה? כי "להמון מלים עבריות שבז'רגון אין כל תרגום לועזי בלשון העם (פי המלים הלועזיות תמורתן נשפחו או שלא ידועות היו כלל ליהודים הסלאבים), באופן שהמלים העבריות היו ליסוד נכבד ונחונן בז'ארגון. והמלים העבריות חיו בז'ארגון חיים טבעיים, חיי התפתחות טבעית" ²⁴. ע"י תהליך זה, טען טביוֹב, החיה הז'ארגון את הדיבור העברי: "לעברים הלאומיים יש רק לשמוח על זאת, שפת עבר חדלה להיות מתה, מעת שהתגברו היסודות העבריים בז'ארגון, מפיון שמיליוני אנשים מדברים בלשון הפלולה מאלפי מלים וניבים עבריים. הרי הלשון העברית מדוברת ומסוגלת לדיבור" ²⁵.

כיון שכך, הציע טביוֹב להסתייע בז'ארגון להחייאת הדיבור

22. צינברג, י', תולדות ספרות ישראל, כרך 7, ספריית פועלים, 1971, 178 (המובאה בקשר ליחסו של טביוֹב ליידיש עפ"י הערה 18, עמ' 54, לעיל).

23. "היסודות העברים בז'ארגון" (הדפסה ראשונה: תרס"ד). המובאה — עפ"י כתבי י"ח טביוֹב (הערה 20), 216.

24. שם. 25. שם.

העברי, משאת נפשו, ע"י החדרה מתמדת ושיטתית של אוצר מלים ומבצעים עבריים לתוך הז'ארגון, עד שתירש הגבירה (העברית) את השפחה (הז'ארגון): "עלינו להשתדל לתת להז'ארגון, בכתב ובדיבור, צורה עברית יותר ויותר, עד אשר נעביר את המון עמנו, לאט לאט, מן הלשון הז'ארגונית אל העברית"²⁶. לדעת טביוב עדיפה דרך זו מן הדרך המקובלת אצל חסידי החייאת הדיבור העברי בתפוצות להקים "אגודות של דוברים עברית"; משום ש"האגודות הללו יכולות לפעול רק בחוג צר ומוגבל, בקרב אנשים היודעים בלאו הכי את הלשון העברית, ולא מאגודות כאלה תקום שפתנו לתחייה, לחיים טבעיים. כי אין לשון חיה חיים טבעיים אלא אם היא שגורה בפי כל העם, בפי ההמון הגדול, כי פשם שההמון הגדול הוא 'מניח הלשון' האמתי, כך הוא גם 'מרחיב הלשון' האמתי"²⁷. כאן ראוי לציין, שטביוב ניצל את המלים העבריות שביידיש בשיטה שפיתח להוראת עברית: "העובדה, כי בז'ארגון יש המון מלים עבריות וביטויים עבריים, השגורים גם בפי התינוקות, היא הנותנת לנו את היכולת לנטוע בלב התלמידים הללו את הלשון העברית בדרך קלה מאוד. ובעובדה המוצלחת הזאת השתמשתי בכל פרקי הספר הזה"²⁸. כיון שפך, הרי השלב הבא צריך להיות,

26. שם.

27. שם, 217.

28. טביוב, י"ח. המורה בלשון עמו, וילנה תרס"ז, "דבר אל המורים". עליי להעיר, שזאת לא הייתה שיטה מקורית של טביוב. קדם לו בכך מאפו בספר הלימוד שלו (עיין על כך בחיבורי: מאפו — המורה לעברית, ירושלים, המועצה להנחלת הלשון, 1972, 41–58; 90–93). אין זה מקרה יחיד, שטביוב לא טרח להזכיר דבר בשם אומרו. כך עשה גם במאמר על הלשון העברית, ששלח ל"השילוח". אחד-העם העיר לו: "תמהתי שלא הזכרת בשום מקום אלה שקדמוך בחקר לשון המשנה" (הערה 7, 131). טביוב לא תיקן, שכן במכתב נוסף של אחד-העם נאמר: "ובנוגע להזכרת שמם של הקודמים לך, אמנם אינני מסכים בזה לדעתך, אבל מניח אני את הדבר על אחריותך. ואם יקומו אח"כ המבקרים ויחייבוך ב'עפוב הגאולה' — תישא עונך לבדך" (שם, 1). וראה דברי רבניצקי על ספרו של טביוב על אריסטו, שרבניצקי טען, שפמעט פולו

כאמור, החדרת מלים וביטויים עבריים לידיש, במגמה להפוך את הלשון המדוברת הזאת לעברית מדוברת.

אולם כל עוד לא נפוץ הדיבור העברי בתפוצות, דרש טביוב להתרכז בחינוך לקריאה עברית. הוא דרש זאת לא רק בשל ההיבט הדידאקטי של הוראת העברית, אלא גם בשל ההיבט הלאומי — שכן לדידו קוראי עברית בתפוצות חווים בקריאתם חוויה לאומית ממש: "דוקא מפני שאנחנו מדברים בלשון אחרת, הננו מרגישים מין 'התפשטות החולין' ו'התלבשות הלאומיות העברית' בכתבנו עברית ובקראנו עברית"²⁹. ומפאן החשיבות הלאומית של כתיבה עברית ושל קריאה בלשון זו בתפוצות, שהרי "כל זמן שיהיו בנו אנשים הפותכים עברית והקוראים עברית בטוחים אנו שתהיה אומה ישראלית בעולם"³⁰.

במבואות לספרי הלימוד שלו ובמאמרים אחדים השתדל טביוב לבסס את טיעונו, שהקריאה חייבת להיות המטרה העיקרית של הוראת העברית בתפוצות, כל עוד לא נעשה הדיבור העברי בא"י לשפת החיים על כל היבטיהם. פראשית המאה הכ' סבר טביוב, שמטרה זו עדיין לא הושגה בא"י, למרות שהחינוך העברי-לאומי כבר היה קיים כ־15 שנה: "עברו חמש עשרה שנה מאז החלו ללמד 'עברית בעברית' וכל המקצועות בעברית, ועכשיו נודע"³¹, כי בא"י לא מדברים עברית, גם בוגרי בתי הספר אינם מדברים עברית"³².

מתורגם, ואי-הודאת המחבר בכך יש בה פדי להונות את הקוראים (להלן הערה 93, עמ' 58).

29. הערה 16, עמ' 54: שם.

30. שם, 4.

31. בכך תיקן את דבריו משנים קודמות. כאשר כתב, שהדיבור העברי כבר חי בא"י. כך, למשל, גרמו במכתב הגלוי של טביוב לא' בן-יהודה משנת תרנ"ג: "המה בודאי מקטנם ועד גדולם מדברים עברית כמו לשון חיה" (הערה 1, עמ' 53). כך כתב טביוב גם ב"עדן הילדים" — גם בהקדמת וגם בגוף הספר, כמובא לעיל.

32. "ח טביוב, "לא בחיפזון", המליץ, "בשבט תרס"א, 1.

היו שהסיקו מדברים מפורשים אלו, שטביוב נמנה עם המתנגדים להחייאת הדיבור העברי, לפחות בתפוצות. דומני, שגם בסוגיה זו טעו המבקרים. יש לנו יסוד סביר להניח, שבכל שנות פעילותו רצה טביוב באמת ובתמים להחיות את הדיבור העברי אפילו בתפוצות, כמוכח, למשל, ממחקרו על היסודות העבריים ב'ארגון', שנוצר לעיל. אלא שפאיש מעשי הכין, שפתנאי החיים של יהודי התפוצות בשלהי המאה הי"ט ובעשור הראשון של המאה הכ', ובייחוד בשל המצב העיברי של הדיבור העברי גם בא"י — אפילו בקרב חניכי בית הספר החדש — הסיכוי להקנות את הדיבור העברי ליהודי התפוצות הוא קלוש ביותר. ע"כ אי-אפשר לקבוע זאת כמטרה, המחייבת את כל לומדי העברית בתפוצות. אולם לא זו בלבד, שטביוב לא התנגד להחייאת העברית בכלל והדיבור העברי בפרט אפילו בתפוצות, אלא כפי שהראינו לעיל, הוא עצמו נתן ידו לניסיונות כאלה בהוראת עברית לילדים ב"חדרים מתוקנים" בעירו. להלן אביא הוכחות נוספות למסקנתי זו.

בדברי התשובה לביקורת של בן-דוד על הספר "עדן הילדים" (בשנת תרנ"ו) הזכיר טביוב למבקר את העובדה, שאותו מבקר (בן-דוד) היה "ראש המדברים" באגודת "שפה ברורה" ז"ל³³. כונתו — לניסיון הפושל של בן-דוד להקים אגודת "שפה ברורה" באודיסה בפסח תרמ"ט³⁴. גם הניסיון המחודש של בן-דוד כעבור כמה חודשים (לאחר שהוקמה אגודה דומה בירושלים) באלול תרמ"ט³⁵, לא זכה לאריכות ימים, והאגודה בטלה בתרנ"א³⁶. למרות זאת, פחמש שנים לאחר מכן (שנת הופעת "עדן הילדים" והביקורת של בן-דוד על ספר זה), עדיין האמין בן-דוד, לפי דברי טביוב, באפשרות להפיץ הדיבור העברי בתפוצות. טביוב הוכיח את "תמימותו" של בן-דוד בסוגיה זו כלהלן: "ותשכח, כי החלום הנעים

33. הערה 39.

34. קלויזנר, ישראל, חלוצי הדיבור העברי בארצות

הגולה, "לשוננו לעם", מרחשון-פסליו תשכ"ד, 9.

35. שם, 10.

אשר חלמת אתה ורעך גם אני ורעך (הדגשה שלי — ש"ה) לפני שנים אחדות, כבר הלך לו. ועתה הננו חיים פולנו, אנחנו וילדינו, בעולם המציאות המרה, שאין בה שפת עבר חיה אלא שפת עבר מתה, שאין לומדים בה שפת עבר אלא לצורך המקרא והפתיכה לבד³⁷. מן המלים "אני ורעך" עולה ברורות, שבראשית פעילותו הספרותית האמין טביוב באפשרות להחיות את הדיבור העברי גם בתפוצות ובודאי רצה בכך — ויש הוכחות נוספות לכך.

בראשית דרכו הספרותית תמך טביוב — בניגוד לסופרים עבריים מכופדים ממנו — בהחייאת הדיבור העברי. בשנת 1890 פרסם רשימה ששמה "תדברו ואחר תבינו"³⁸. שם דחה את הטענה, שהעלו מתנגדי החייאת הדיבור העברי, כאילו דיבור עברי ישחית את העברית הספרותית. את דעתו הסביר פלהלן: "כל שפה חיה היא אחת שהיא שתיים: ולכן גם שפת עבר בקומה לתחייה תיפרד לשתי לשונות: לשון הספרות ולשון המדברים; כמו שגם בהיותה בחיים חייתה, בימי הבית הראשון, בודאי שונה הייתה לשון כל המדברים בה מלשון ספרי הקודש"³⁹. כיון שפך, הטיף טביוב להחייאת הדיבור העברי במגמה ברורה לפתח ולטפח לשון דיבור, שתר חק מלשון הספר: "ולכן, אם נחפוץ להחיות את שפתנו, אסור לנו לשים בפינו את דברי הספרים — פי אז לא נרויח במעשינו פלום — וחייבים אנחנו לדבר בה ככל אשר נוכל, בראשונה בלי כל פחל וסרק, לבל יכבד הדיבור עלינו, וסוף הנוי והחן לבוא, פנהוג בכל הלשונות שבעולם"⁴⁰.

36. אגודות דומות נוסדו ברוסיה פערים אחדות, וכולן התקיימו זמן קצר, לערך עד שנת תרנ"א (שם, 30). וזמן לא רב לאחר מכן בטלו אגודות כאלה גם פערים שבמדינות אחרות באירופה (שם, 31).
37. הערה 39.
38. טביוב, י"ח, "תדברו ואחר תבינו", ה מ ל י כ , ד' בניסן תר"ן, 3-4;
ה' בניסן, 1-2; ד' בניסן, 2-3.
39. שם, ד' בניסן תר"ן, 4.
40. הערה 38, עמ' 55, ה' בניסן, 1. 20 שנה לאחר שפורסמו הדברים הנ"ל כתב בניהן ד' ילין, בתגובה למבקרים את הדיבור העברי המחודש: "שדה

טביוֹב ייחס חשיבות מרובה להחייאת הדיבור העברי לא רק כשהוא לעצמו, אלא גם להשבחת הספרות היפה העברית. לשון דיבור טבעית נחשבה בעיניו לתנאי הכרחי ליצירת ספרות עברית בעלת רמה. במאמרו משנת תרנ"ב הסביר דעה זו כך: "ספרות יפה במובנה האירופי לא הייתה ולא תהיה לנו כל זמן שחיי שפת עבר הם רק חיים מלאכותיים, ולא חיים אמיתיים. פלומר: כל זמן שנשתמש בשפתנו רק בכ"ב, ולא בדיבור⁴¹.

דברי טביוֹב בזכות החייאת הדיבור העברי מכוונים, פנראה, אל יושבי א"י; שכן למרות הדברים המפורשים הנ"ל קבע טביוֹב, שנים אחדות לאחר מכן, בתרנ"ו, שפתפוצות יש ללמד את העברית כלשון מתה: "בעיניי נחשבת שפת עבר כשפה מתה, לפי שאינה חיה ולא תוכל לחיות בפי היהודים היושבים באירופה, אם כגרים ואם כאזרחים"⁴². כאיש מעשי ורציונאלי הבין טביוֹב, שתנאי המציאות בתפוצות וראשית החייאת הדיבור העברי בא"י עד שנת תרנ"ו מחייבים את המסקנה, שעדיין לא הגיע הזמן לקבוע את הדיבור העברי כמטרת הוראת העברית לכל לומדיה בתפוצות. לדעתו תנאי מוקדם לכך הוא החייאה מלאה של הדיבור העברי בא"י, ותנאי זה לא התממש, לדעתו, בשנת תרנ"ו ואפילו לא בשנת תרס"א, שבה חזר וכתב: "אנחנו, בני חו"ל, איננו יכולים לעת כזאת לעשות את שפת עבר לשפתנו המדוברת, מפני הטעמים המובנים לכל מי שאיננו בטלן ובעל הזיה — אבל הם, אחינו שבארץ הקודש,

ייעולה גם קמשונים, סימן יפה הוא לו, סימן של חיים ופריחה. וטוב הוא מצחח סלע, שאינו מעלה כלום" ("עת לעקור נטוע", הצפירה, כ"ב בטבת תרע"ב, 3).

41. טביוֹב, י"ח, "ספרותנו היפה ועתידותיה", פרדס, א', תרנ"ב, 108.
 16 שנה לאחר שפורסמו דברי טביוֹב הנ"ל (פלומר בתרס"א), כתב ביאליק דברים דומים: "תקנתה הגמורה של הלשון העברית לא תבוא אלא ע"י תחייתה הגמורה בדיבור. ולפיכך כל המעשים, שייעשו לתועלתה צריכים להיות מושפעים מתוך רעיון זה ומכוונים לתכליתו" (הערה 34, ק"צ).
 42. הערה 39, א' דר"ח אלול תרנ"ו, 819.

הם רשאים והם מחויבים להחיות שפת עבר בפיהם — ואז, אחרי שתהיה שפת עבר ללשון מדוברת בארץ הקודש, ללשון חיה ומדוברת באמת, ולא רק עפ"י השמועות של פזב של המודיעים מא"י — אז אולי תהיה גם לנו בחו"ל הרשות לעשותה לשפתנו המדוברת; כי אז לא יוכל עוד איש לאמר עלינו, כי אנחנו מתאמצים להחיות שפה מתה, כי לשון המדוברת בפי רבבות אנשים בארץ הקודש איננה עוד שפה מתה"⁴³.

אולם למרות דעתו הנחרצת, שתנאי המציאות גם בשנת תרס"א עדיין לא אפשרו קביעת הדיבור העברי כמטרה לימודית לכלל לומדי העברית בתפוצות, משתמע מדבריו, שקיווה, שיום כזה אמנם יגיע. עם גישתו המעשית והרציונאלית לא נטש כליל את יחסו הרומנטי לעברית הישנה והחדשה ואת תקותו הנושנה להחיות את הדיבור העברי אפילו בתפוצות. אהבתו העזה לעברית, שניעורה בו בשחר ילדותו והלכה וגדלה עם הזמן, ותפיסתו האידיאולוגית, כי "תחיית השפה היא תחיית האומה"⁴⁴ — גרמו לו לא רק לקוות ולחפז להחייאת הדיבור העברי בא"י, אלא אף לנסות לפעול לשם כך גם בתפוצות, לפחות במסגרות מצומצמות — וכך אמנם עשה. לעיל הראינו, שבראשית המאה הנוכחית עשה טביוב ניסיונות להקנות דיבור עברי לתלמידי ה"חדר המתוקן" שלו. כן עשו גם מורים אחרים, שניאותו ללמד עברית עפ"י שיטת טביוב ובהדרכתו. גם בספרי הלימוד, שפרסם בשלהי המאה הי"ט ובראשית המאה הכ', ביקש טביוב לסייע למורים וללומדים, המעוניינים בכך, לתרגל דיבור עברי. לדוגמה: בספר הלימוד מורה הסגנון⁴⁵ כלל

43. הערה 32 עמ' 55, י"א בשבט תרס"א, 1.

44. הערה 63, פגישה ראשונה.

45. טביוב, י"ח, מורה הסגנון (ורשה, 1899). פרסקי החשיב מאוד

ספר זה: "גולת הפותרת בחיבוריו אלה, שגילה לפנינו את עולמה הפנימי של לשון-אומתנו. עולם נפלא, שגלגליו קבועים כל אחד על מקומו בסדר ובהדר. ועד היום הזה יחיד לנו הספר המקורי הזה, ובו ימצאו סופרינו תשובה לכמה שאלות וספקות, שבהם הם מתחבטים לפעמים לרגל עבודתם — ללא מוצא. כי עין חדה

שיחות לתרגום הדיבור העברי, כמוספר בהקדמה לספר זה: "בפרקים אחרים הוספתי גם שיחות על עניינים שונים מענייני החיים הרגילים, והיו השיחות האלה למזפת לנערים ולצעירים, הרוצים להתרגל גם בדיבור העברי. מהשיחות האלה יראו, כי אפשר לדבר עברית כמו בשפה חיה, בלי מליצות וגם מבלי לחטוא לסגנון העברי האמיתי"⁴⁶. יותר מכך: טביוב טען, שכתב את ספרי הלימוד שלו בסגנון עברי חדש, הדומה לסגנון של דיבור טבעי ושהוא יצר אותו; וזאת בניגוד למקובל בספרי הלימוד בדורו, שהתבססו כמעט לחלוטין על הסגנון העברי הספרותי, בדרך כלל המקראי, שכן פולם דיברו באותה רמה לשונית מקראית-פיוטית גם על עניינים של חיי יום-יום. כך הסביר זאת טביוב במבוא שלו ל"עדן הילדים": "הסגנון הוא הסגנון הטבעי, כאשר ידברו הבריות ועפ"ר כאשר ידברו הילדים בעצמם, אך לא כאשר ידברו ישעיהו הנביא ואיוב עם רעיו"⁴⁷.

בעית החייאת הדיבור העברי בתפוצות מוצאת את ביטוייה החיובי ב"אגרון" של טביוב, המיועד לילדים ולנערים; שכן מכתבים אחדים דנים בנושא זה. לדוגמה: במכתב 40, שכותב אותו התלמיד להוריו ומסר בו דו"ח קצר על בית-הספר, שהוא לומד בו, אנו קוראים: "הנערים האלה מבינים עברית היטב וגם מדברים הם עברית. הם הציעו לפני, כי בכל שיחותינו נדבר רק עברית. בתחילה מאנתי לעשות כדבריהם, כהחילי לדבר עברית נכשלה לשוני לרגעים, מפני שלא הסכנתי בזאת, אבל הם הבטיחוני, כי כאשר אתרגל בדיבור העברי, תמהר לשוני לדבר כמוהם; ויפתוני ונאפת. ובאמת נוכחת, כי צדקו דבריהם, כי רק בשלושת הימים הראשונים

ניתנה לטביוב להציץ ולראות בגופה ובנשמתה של העברית מה שלא ראו לפניו ואחריו מחברים ומדקדקים וזלזלו" (הערה 92 — פרסקי, 528).

46. מורה הסגנון (הערה קודמת), בהקדמה, 3-4.

47. הערה 18, 18. אליעזר ב"י טען, שעדיין יש מלאכותיות בעברית של טביוב, משום שהוא לא שמע בסביבתו דיבור עברי טבעי ("הצבי", תרנ"ו, גיליון 38, קמ"ג).

הייתה לשוני מגמגמת בדברי. ועתה תרוץ לשוני כמעט בלי מעצור. מורי העברי שמח על זה מאוד, ואקוה כי גם אתם תשמחו על הפשורה הזאת"⁴⁸.

במכתבים אחרים מתוארות חגיגות המתנהלות בעברית, משחקי מלים בעברית ועוד. ואפילו על "אגודת דוברי עברית" של הילדים מסופר במכתב 51: "פעשרים נערים (כמובן, גם אני בתוכם), מבני י"ג עד ט"ו שנה, יסדו אגודה אשר קראנו לה 'דוברי עברית'. תכלית האגודה ומגמתה היא, כאשר יגיד גם שמה בפירוש, להרגיל את חבריה בדיבור העברי, בדיבור נכון וצח, בלי משגה ובלי גמגום. לראש האגודה בחרנו בהאדון . . . [הנקודות במקור] שהוא מורה עברי וסופר מהיר ודובר עברית צחה וברורה, למען יהיה לנו למדריך וליועץ. . . עפ"י תקנות אגודתנו (שחיבר לנו נשיאנו הנ"ל בהסכמת כל החברים) יתאספו החברים שלוש פעמים בשבוע. . . אבל לא רק באספותינו נדבר עברית, כי חברי האגודה מחויבים עפ"י התקנות, לדבר איש עם רעהו רק עברית בכל מקום אשר ייפגשו יחדיו: בבית, בחוץ ובכל מקום של פומבי; למען יישמע הדיבור העברי בכל מקום ולמען ידעו הכל, כי יש דוברי עברית. וגם אם ייפגש אחד מחברינו, בבית או בחוץ, עם נער אחר שלא מאגודתנו והוא יודע, כי הלז מבין עברית, אזי מחויב חברנו לדבר אתו רק עברית, באמרו לו: 'לך הרשות לענות אותי בלשון המדוברת בפוך, אבל אני שמתי לי לחוק לדבר רק עברית עם יודעי לשוננו'. באופן כזה נקוה, כי הדיבור העברי יתפשט עד מהרה בין כל נערי עירנו. . . באספה הראשונה התנהלה שפתנו בכבודות, ונערים אחדים בושו לפתוח פה, אבל כבר באספתנו השנייה נוכחנו, כי הדיבור העברי איננו קשה כלל לנערים פמונו, שהרפינו ללמוד ולקרוא ולכתוב עברית. ואנחנו בטוחים, כי נתרגל על נקלה בדיבור מהיר ונכון. אל נכון תתעוררו גם אתם ליסד בעירכם אגודה כזו,

48. טביוב, י"ח, אגרון לבני הנעורים, מהדורה שנייה, ורשה

תרס"ו, .

ואני נכון לשלוח לך את העתקת ספר תקנותינו, למען תעשו במתכונתן, ומעת לעת אודיעך את מהלך אגודתנו ואת מידת התקדמותה והרחבתה"⁴⁹.

דברים אלו, שנכתבו לידיד, עושים רושם ברור של התנסות אישית של הכותב. ואמנם כך היה, טביוב עצמו פעל בקרב המבוגרים להחיות את הדיבור העברי, ואת הדברים, שנאמרו לעיל במכתב 51, הגשימו טביוב וחבריו בעירם ריגא.

באמצע שנת תרס"ב (פיוס ח' באייר) השתתף טביוב בייסוד "אגודת דוברי עברית פריגא" ובפגישה הראשונה נבחר להיות יו"ר האגודה. מטרת האגודה הייתה לאפשר לחבריה, יודעי עברית ספרותית, לדבר עברית על ענייני יום-יום ועל נושאים, שעמדו אז ברומו של העולם היהודי בכלל והתנועה הלאומית בפרט. השואת התקנות של אותה אגודה עם הדברים, שנכללו במכתב 51, מגלה דמיון רב⁵⁰.

לכאורה, תמוהה פעילות זו של טביוב; הרי ראינו לעיל, שהוא ביטל ניסיונות של קודמיו בשנים תרמ"ט-תרנ"ו להקים אגודות של דוברי עברית בתפוצות, ובפועלו של חלוץ האגודות האלה, בן-דוד, ראה טביוב תמימות רבה. ואפילו בשנת תרס"ד, במאמרו על "היסודות העבריים ב'ארגון'", פקפק טביוב בערך אגודות פאלה להפצת הדיבור העברי בהמונים. כיצד אפוא נטל עליו משימה זו בעירו, כל עוד לא נתגשמו התנאים, שהוא עצמו קבע לכך? על שאלה זו מצאתי תשובה בדבריו באספה הראשונה של האגודה שלו. לדעתו נכשלו אגודות "שפה ברורה", משום שחבריה "הפיטו על המפעל הזה פעל דבר שעשועים ושחוק לבלות רק רגעים אחדים בשיחות בטלות, מבלי שאוף אל המטרה הגדולה, היא תחיית השפה"⁵¹. כיון שכך, הצטמצם דיבורם העברי רק בחדרי האספות

49. שם, 83-84.

50. הפרוטוקולים של אגודה זו נרשמו בעברית (הערה 63). התקנות (עשר במספר) מצויות שם לפני הפרוטוקול הראשון.

51. שם, ישיבה א'.

שלהם, אולם "בצאתם מן אספותיהם שכחו את מטרותם ולא הוסיפו לטפל בדיבור העברי ובהרחבתו . . . לכן לא ראו ברכה בעמלם ולא הגיעו אל התכלית המקווה"⁵². מהי אפוא הדרך הנכונה להשגת המטרה המקווה? הרי הצעת טביוב באותה אספה: "על כן בחפצנו עתה לגשת עוד פעם אל המלאכה הזאת ולהחיות את השפה העברית, באשר כי תחיית השפה היא תחיית האומה, עלינו לשום לנו לחוק, כי על חברי האגודה לדבר בשפתנו בכל עת ובכל זמן לא רק באספותיהם ועם חבריהם, כי אם עם כל האנשים, שהם יודעים בהם, כי הם מבינים את השפה מעט או הרבה ולהשתדל גם להפיץ את דעת השפה ע"י דרשות ושיעורים ולחבבה על אחינו בכל האפשר"⁵³. כלום אין דברים אלה מזכירים דברים דומים במכתב 51 הנ"ל? אך הדמיון רב גם בפעילויות, המוצעות לשם החייאת הדיבור העברי.

חברי האגודה של טביוב נפגשו אחת לשבוע ודנו בבעיות, שעמדו אז על הפרק, מהן בעיות החינוך העברי-לאומי, הרחבת הלשון העברית והקניית הדיבור העברי לתלמידים וגם לתלמידות. עובדה זו מוכיחה, כי יחסו החיובי של טביוב לדיבור העברי בתפוצות לא השתנה כל השנים. הוא רצה להאמין, שהדבר אפשרי, לפחות בחבורות קטנות של משפילים יודעי ספר עברי וחובבי הלשון. לדעתו, אין לזלזל כלל וכלל ב"גרעינים" קטנים של דוברי עברית בתפוצות, כי הם עשויים להקרין על סביבתם ולהשפיע על אחרים ללכת בעקבותיהם.

באספה השביעית של "אגודת דוברי עברית בריגא" דנו באפשרות של הפצת הדיבור העברי בתפוצות. בויכוח השתתף גם

52. שם. כשבוע שנים לאחר מכן חזר על טיעון זה זלמן אפשטיין במכתב גלוי, שפרסם לראשי חברת "עבריה": "על ידי פטפוט מגומי במשך שעה או שעתיים מדי שבת בשבתו או מדי חודש בחודשו אי-אפשר להפוך את שפת הספר לשפת הדיבור. וכל העמל הרב לא יעשה פרי — והפל ילך לאיבוד . . . זורעים אתם אל רוח ומטרתכם הגדולה — מכס והלאה" (לשאלת תחיית שפת עבר, ס"ט פטרבורג, תרס"ט, 4-5).

53. הערה 51, עמ' 56, שם.

טביוֹב, והוא אמר בין השאר: "לנו די רק כי תימצא מפלגה ידועה בעמנו אשר שפתה תהיה שפת אבותינו, ואז ממילא ייגרר העם אחריה, וכן הוא הדבר בכל דעה רמה — היא מתחילה מן פחירי העם ומצטמצמת בראשונה רק בחוג ידוע. ולאט לאט תתפשט בכל מפלגות העם. וכן הדבר בנוגע לתחיית שפתנו"⁵⁴.

באותה אספה השמיע טביוֹב גם שתי הצעות מעשיות להחייאת הדיבור העברי; אחת מהן כבר העלה קודם לכן, והיא כבר הייתה ידועה למשתתפים, משמע, שהוא דן בכך עוד קודם: הצעה ראשונה — "מר טביוֹב הצעיר הציע להציג חזיונות מחיי העם בשפה העברית, ובהם תקחנה חלק גם הפנות"⁵⁵. בכך ביקש טביוֹב לפתור גם את שאלת הפצת הדיבור העברי בקרב הפנות, שבזמנו הייתה קשה יותר מהקניית הדיבור העברי לבנים. כדי לעודד את הפנות לדבר עברית הציע טביוֹב גם הצעה שנייה, שכבר הייתה ידועה: "מר טביוֹב חזר על הצעתו הידועה, כי הצעירים הלאומיים יקבלו עליהם ויכריזו ברבים, כי לא ייקחו להם נשים מאלה, שאינן יודעות את השפה"⁵⁶. כלום יש צורך בהוכחה נוספת על יחסו הרציני של טביוֹב להחייאת הדיבור העברי בקרב קבוצות נבחרות בתפוצות? הצעתו הראשונה הנ"ל, שימוש במחזות להחייאת הדיבור העברי, אינה מקורית. כבר קדמו לו בכך, למשל, מיטראני באדריאנופול⁵⁷, ובאותה תקופה לערך הציע זאת יצחק אפשטיין⁵⁸. כך נהגו גם המורים הנחשונים בראשיתו של בית הספר העברי-לאומי, שקם בא"י בשלהי המאה הי"ט⁵⁹ וגם מורי

54. שם, ישיבה ז'. 55. שם. 56. שם.

57. עיין בספרי: שלושה שקדמו לבן-יהודה, ירושלים, יד פן-צבי, תשל"ח, 64.

58. "אחד האמצעים היותר חשובים להפצת הדיבור העברי בקרב העם הוא, לדעתי, יסוד תיאטרון עברי" (אפשטיין, הערה 41, 245. שם הספר הרעיון, 245-246). מאמר זה פורסם לראשונה ב"השילוח", כרך י"ב, על יסוד הרצאה, באספת "דוברי עברית" בפול בימי הקונגרס הציוני השישי (קיץ 1903).

59. הערה 12, במפתח — "הצגות עבריות".

"החדרים המתוקנים" בתפוצות⁶⁰. גם מורי ה"אולפנים", שקמו לאחר ייסודה של מדינת ישראל הלכו בדרך זו, ולמעשה אחד מאפיוני "שיטת האולפן" המובהקים היא ההמחזה⁶¹.

ואעפ"כ חשובה תרומתו של טביוב להמחזה כאמצעי להפצת הדיבור העברי; שכן היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים: כחב ועיפד מחזות הן למבוגרים הן לתלמידי בתי הספר העבריים. ויש לנו עדויות, שמחזות אלה, לפחות קצתם, אמנם הועלו על הבימה. בן אביגדור, למשל, העיד על טביוב, שהשתמש בהמחזות להפצת הדיבור העברי: "מעט שהתפשט הדיבור העברי היה אוהב גם לדבר עברית והיה מתאמץ להרחיב את הדיבור העברי בסביבתו. הוא התאמץ גם ליסד בימה עברית ואת המחזה, 'השורר בביתו'⁶². . . העלו על בימת התיאטרון הריגאי, ואלפי יהודים באו לראות במחזה עברי, שעשה עליהם רושם רב"⁶³. גם מחזהו לילדים

60. "וכבר נתקבל בכל חדרינו המתוקנים להציג חזיונות כאלה ע"י הילדים בעצמם בכל יומי דחגיגה" (17). וכן: "הנה הדבר הזה היא אחת מהתחבולות היותר רצויות להחיות את שפתנו בפיות ילדינו . . . עלינו להשתדל ב"סוד 'תיאטר עברי לילדים' בכל תוקף, כי יש בכוחו לחולל נפלאות בתחיית השפה ובהתפתחות הדיבור העברי" (28). מתוך מאמרו של איזגור הלוי, "תיאטר-לילדים (לשאלת החינוך הלאומי)", קו ל ה מ ו ר ה , ברדיצ'ב, 1909 (מאמר זה פורסם קודם לכן ב"המליץ" תרס"ג).

61. עיין על כך בחיבורי: שיטת האולפן, ירושלים, המועצה להנחלת הלשון, 1972, 129.

62. טביוב, י"ח, השורר בביתו — חזיון שעשועים בשלוש מערכות, תר"ס.

63. הערה 19, 4. אישר זאת גם מרדכי בן הלל הכהן, עו ל מ י , ספר ד', ירושלים, מצפה, תרפ"ה, 209. קלוזנר שיבח את השיחות הטבעיות במחזה זה: "השיחות חיות וטבעיות מאוד" ("ספרותנו היפה בשנת תר"ס". ספר השנה , ערך: נ' סוקולוב, שנה ב', תרס"א, 260). הצופים נהנו מקומדיה זו, ולדעת קלוזנר גם הקוראים ייהנו ממנה: "לנו, הקוראים העברים, שכל מה שאנו קוראים ממלא אותנו רק יגון ואנחה או שעמום נורא, לא למותר לקרוא חזיון שעשועים מחודד כזה, למען לא נשכח — לצחוק" (שם, 265).

"במקום דרשה" ⁶⁴ הועלה על הבימה, כפי שפורסם בעיתונו "החבר" ⁶⁵.

פעילותו של טביוב להחייאת העברית בכלל והדיבור העברי בפרט מוסברת יפה באפיוני אישיותו לפי התיאור של דב סדן: "הוא שמר על המנטליות היהודית הליטאית, שיהא תמיד איוון הגון בין רגש ומחשבה — והמחשבה עיקר" ⁶⁶. ואכן, המחשבה חייבה אותו לפקפק באפשרות החייאת הדיבור העברי בקרב המוני בית ישראל בתפוצות בדורו. אולם אהבתו העזה ללשון העברית, שפעמה בו משחר ילדותו, דחקה לעתים את המחשבה הקרה — ומפאן ניסיונותיו האישיים להקנות את הדיבור העברי גם בתפוצות. מאחר שבאישיותו הייתה המחשבה עיקר, הציע להחיות את הדיבור העברי תחילה במסגרות מצומצמות — הן בהוראת העברית לילדים ("בחדרים המתוקנים") הן בשיפור כושר הדיבור העברי של מבוגרים-משכילים אוהבי העברית ע"י הרצאות, חוגים, תיאטרון עברי ועל הכול — התחייבות אישית של יודעי העברית לדבר בה עם כל יודעיה. בדרך זו פיקש ליצור "איים" של דוברי עברית, עוד לפני שהגיעה השעה, לדעתו, להחיות את הדיבור העברי בפי המוני בית ישראל בתפוצות. תפיסה זו מבצבצת גם מדברים מפורשים שלו, שכתב בשנת תרס"ג, על החינוך לקריאה כמטרה עיקרית של הוראת העברית בתפוצות. לאחר קביעה מוחלטת זו הוסיף עטו מלים אלה: "וחלילה לי להרפות בזה את ידי האנשים הטובים (ההדגשה שלי — ש"ה), המשתדלים להנהיג את הדיבור העברי בניקולוב או בארנגלסק" ⁶⁷.

מדיוננו עולה, שטביוב לא נמנה עם מתנגדי החייאת העברית

64. טביוב, י"ח, במקום דרשה (מחזה), ורשה תר"ס. היו שסברו, כי מחזה זה הוא אנטי-חינוכי בשל לגלוגו של המחבר על מורי הדור הישן ועל ה"מליצים", ראה על כך: הערה 60, עמ' 56, 30.

65. "החבר", שנה ב', מס' 16, כ"ו טבת תר"ע, 510 (מכתבו של הקורא יעקב ז'מודזי, לוצין פ' ויטבסק).

66. הערה 8, שם. 67. הערה 16, עמ' 54, שם.

בכלל והדיבור העברי בפרט — אפילו בתפוצות; שהרי על יסוד הדברים, שהבאתי לעיל, ברורה תמיכתו החד־משמעית בהחייאת הדיבור העברי בא"י — בבתי הספר ואף פחיי המעשה. אך דומני, שגם עלה בידי להראות, שטביוֹב רצה בהחייאת העברית על כל היבטיה גם מחוץ לא"י. בראש וראשונה נתן ידו ל"הרחיב" את הלשון הכתובה, אך גם חתר להחייאת הדיבור העברי במסגרות מצומצמות, ע"פ נתן ידו לניסיונות כאלה ב"חדרים מתוקנים" וגם ב"אגודות לדיבור עברי" למבוגרים־משפילים. הוא אף הציע כמה הצעות מעשיות להפיץ את הדיבור העברי בקרב ההמונים. בסעיף זה הראינו, שטביוֹב ביקש להחיות את הדיבור העברי לא רק לשם מטרה לאומית נעלה, אלא גם כתנאי הכרחי לפיתוח ספרות עברית יפה בעלת רמה אירופית. בכך ביקש להקהות את הביקורת של סופרים עברים ואוֹהדי הספרות העברית, שהתנגדו להחייאת הדיבור העברי מסיבות שונות.

נמצא, שטביוֹב חייב את החייאת העברית על כל היבטיה, גם דיבור עברי בתפוצות, אלא שהציע דרכים משלו להשגת מטרת אלה וקצב פעילות שונה מזה שהציעו חסידים מושבעים של החייאת העברית — וע"פ לא תמיד הפירו את דעותיו החיוביות והשיגו עליו שלא כדיון.

ה. עיצוב סגנון עברי חדש

תרומתו הגדולה של טביוֹב להחייאת העברית הייתה, לדעתי, בתחום הסגנון. במאמצים מכוונים ובלתי נלאים עלה בידו לעצב סגנון עברי חדש, קרוב מאוד לסגנון הטבעי של שפות חיות, כמקובל במתקנות שבספרויות העולם. בראשית פעילותו הספרותית (בתרנ"ב) הספיר לעמית (שינהאוז), שמטרה זו הציב לעצמו מגיל צעיר: "השבע נשבעתי לנפשי לעשות את שפת עבר לשפה ספרותית כאחת הלשונות האירופיות. אל המטרב הזאת אני שואף זה ימים רבים"⁶⁸.

⁶⁸. מכתב של טביוֹב אל שינהאוז (הערה 11, עמ' 53).

עלינו לזכור, שטביוֹב היה בן דור הביניים לא רק בתחום החינוך העברי (דור "החדר המתוקן"), אלא גם בתחום הספרות העברית החדשה. הוא פעל במעבר מתקופת ההשכלה לתקופת התחייה⁶⁹. חוקרי ספרותנו משייכים אותו לחבורת "המהלך החדש"⁷⁰, שחרתה על דגלה שינוי מהותי מבחינות רבות. מבחינת הלשון שאפה חבורה זו להגמשת הלשון העברית ע"י הסרת סייגי המליצה ועיצוב לשון בהירה, המביעה בדיוק מרבי את המתרחש בתודעת הפותב. ע"פ התאמצו סופרי "המהלך החדש" לדייק בתיאורים חיצוניים ולשוות גוֹן טבעי, ככל האפשר, לשיחות הרבות, ששיבצו בסיפוריהם⁷¹.

טביוֹב השתתף בעיצוב הסגנון החדש הזה והשיג בו הישגים הראויים לשבח: מצד אחד קיצץ במליצה, כפי תיאר זאת פיכמן: "הוא היה בין הראשונים אצלנו, אשר קיצצו את סרח המליצה והלהג במאכלת חדה"⁷². ומצד שני הצליח לנסח את דבריו בלשון בהירה וקריאה, עם שהוא תיבל את דבריו במדרשי לשון למיניהם. ע"פ ציינו מבקריו, בצדק, שבניגוד לרבים מעמיתיו הסופרים, עלה בידו להרחיק את היובש הסגנוני אפילו מדברי מחקר. פיכמן השלים את תיאור הסגנון של טביוֹב כלהלן: "מדברו היה תמיד זך, מדויק ויחד עם זה לא היה לקוי ביבושת"⁷³. ואובסי גמר את ההלל על

69. בדברי ההספד שלו על טביוֹב אמר בריינין: "בטביוֹב אני רואה מעבר מספרות ההשכלה הרומנטית אל הספרות המודרנית" ("אספת האבל לזכרון י"ח טביוֹב", התורן, שנה 7, גיליון 47, 11).

70. בן-אביגדור (הערה 19); בריינין (הערה 4, עמ' 53, 1). לחובר, פ', תולדות הספרות העברית החדשה, ספר שלישי. חלק ב', מהדורה שנייה, ת"א, דביר, תרפ"ט, 25.

71. אבן, י' (עורך), ניצני הריאליזם בסיפורת העברית, ירושלים, מוסד ביאליק, 1972, מבוא, 30-32. ועיין במאמרו של טביוֹב בהערה 41, עמ' 55, 107-115.

72. פיכמן, י', רוחות מנגנות, ירושלים, מוסד ביאליק, תשי"ג,

357.

73. שם.

סגנונו של טביוב, שלדעתו "הצטיין במזיגה יפה של בהירות וחרירות, כוח ביטוי וקסם של ציוריות כאחת"⁷⁴. טביוב גם השפיל להתאים את סגנון כתיבתו לפי סוגי הפתיבה, רמתה וקהל הקוראים הצפוי. ואמנם, סופרים, מבקרים ומחנכים בני דורו, ובמידת מה גם בני הדורות שאחריו, ציינו לשבח את הסגנון העברי החדש, הקריא והנאה של טביוב בכל סוגי כתיבתו. על הרושם הרב, שעשה הסגנון העברי החדש בספר הלימוד "עדן הילדים", כתב פיכמן: "פתחנו לא יכול עוד להשפיע עלי, אך את סגנונו ספגתי כאויר-שדה. הוא הביא לי רענונות ביחד עם משמעת נוחה. הוא האיר את עיני באיזו צחות מיוחדת, שהייתה שופעת מכל ניביו, בשעשועיו הקלים והשוקטים. הרגשתי עם קריאת כל פרק, שאני פורק מעלי סבל של 'לשון' ואני מלמד את עצמי לדבר כאחד האדם"⁷⁵.

פדרישת "המהלך החדש" בספרות העברית התאמץ טביוב לכתוב מחזות בלשון קרובה ככל האפשר ללשון דיבור טבעית. והיו לו הישגים לא מבוטלים גם בתחום זה. מרדכי בן הלל הפהן כתב על כך: "החזיונות 'איש הרוח' ו'השורר בביתו' כתיבים בשפה חיה עד מאוד. . . . הקומדיה הראשונה בשפתנו מן החיים של הזמן ההוא. גיבורי החזיון מדברים עברית קלה כאחת הלשונות החיות בפי המדברים"⁷⁶. פרשימת ביקורת, שפרסם קלוזנר סמוך לפרסום "השורר בביתו", כתב דברים אלו על הסגנון העברי של המחזה: "רוח היתול יפה ומענג מברחה את כל הקומדיה מן הקצה אל הקצה בשיחות חיות וטבעיות מאוד. הסגנון עשיר ונחמד באמת. אף הרושם האחרון של שפה מתה נמחה מקרבנו"⁷⁷. אין אפוא תמה, שקומדיה זו הוצגה בתיאטרון, כנאמר לעיל.

74. אובסי, י', "בזכות טביוב", הדואר, י' בכסליו תרצ"ו, 98.

75. הערה 72, עמ' 57, שם.

76. הערה 43, 206. את מחזהו "איש הרוח" פרסם טביוב בשנת תרנ"ד

בסדרת "ספרי אגורה" בחתימה: יעקב ויטאל (ראה הערה 16, עמ' 54).

77. הערה 63, עמ' 57 ((קלוזנר), 206.

גם את מאמריו המדעיים הלפיש טביוב בסגנון מדויק וקריא, כדי שכל קורא משפיל, ולאו דוקא חוקר, יוכל "לרוץ" בו. שלא כרבים מן הסופרים בני דורו לא ביקש להרשים את הקורא העברי בסגנון כבד ומעורפל ולהדהימו בצירופי לשון מליציים נדירים ומוקשים. איש הלשון, דניאל פרסקי, שיבח מאוד את סגנון מחקרי טביוב והציע לראות בו סולל דרך לרבים: "בכלל הצליח טביוב להרצות את מאמריו המדעיים בצורה של שיחה קלה ונעימה, הנקראת מאליה מתוך עניין ונחת, בלא גיבוב של מראי-מקומות ובלא העמדת פנים נועמים-רציניים. ומי יתן והיו גם שאר חכמינו כותבים כך ענייני המדע שלהם, כי אז היו דבריהם נעשים נחלת הרבים — ולא היו מהלכים אימים על הקוראים. ובזה הרי היה טביוב אצלנו יחיד ומיוחד ואין שני לו"⁷⁸. ואין זו דעת יחיד. גם בריינין הפיר בראשוניות של טביוב בעיצוב סגנון עברי-מחקרי קריא: "הוא היה הראשון שפכש לו דרך חדשה לכתוב על עניינים תלמודיים בהרצאה נוחה, בסגנון מלוטש ומדויק"⁷⁹. ועוד הוסיף בריינין: "מעולם לא כתבו בעברית עד טביוב במקצוע זה (מחקר — המעתיק) בשפה פ"פ מדויקה ויפה ובסגנון פ"פ נוח לקריאה בעד הקהל הגדול"⁸⁰. בראש כתבי טביוב באים — הפותב, פנראה, ביאליק⁸¹ — בשם ההוצאה דברים אלו: "מחקרים קצרים, מצומצמי כמות ומרובי איכות, כתובים בסגנון שנון ויפה ובדרך הסבר והרצאה נוחה ונעימה למקרא"⁸². ולהלן נאמר על תוכן הספר: "העניינים יבשים לכאורה, אבל סגולותיו המיוחדות של כשרון המחבר עמדו לו לבעליו להפוך גם את מחקריו אלה לדברי מקרא נעימים לכל קורא משפיל"⁸³.

78. הערה 92 (פרסקי), 528. 79. הערה 69, עמ' 57, 12.

80. הערה 4, עמ' 4. 81. עפ"י אוינגרפלד (הערה 10, עמ' 53), 247.

82. הערה 20 ("מאת המוציאים").

83. והשוה לדברים אלו: "בייחוד היה פוחז גדול במדע העברי ובחקירת הלשון... אין בהם אותה היבשות ואותה ההרצאה הקשה, שאנו מוצאים אצל חכמים ומלומדים יהודים אחרים. טביוב ידע להרצות את מחקריו בהסברה

ועל הפול שיבחו רבים את לשון תרגומיו, כי בתחום זה בולטת לעין תרומתו הגדולה של טביוב, בייחוד אם נשוה את תרגומיו לתרגומים קודמים: "בקעה זו של התרגומים הייתה פרוצה עד מאוד מימי תרגומי קלמן שולמן, שהיה אוהב ללכת 'פעקבות' המחברים ולסרס את דבריהם"⁸⁴. ואמנם, התרגומים של תקופת ההשפלה נאה להם יותר הפינני "עיבודים" מאשר "תרגומים". המתרגמים השמיטו ועיקמו לא אחת את הכתובים, משום שהעברית עדיין לא הייתה מסוגלת לתרגומים מדויקים⁸⁵. ואפילו בכתיבה מקורית לא דייקו הכותבים עברית עד לתקופת התחייה, כפי שטען טביוב: "כי זהו ההבדל הגדול שבין סופרינו העברים ובין סופרינו הלועזיים: הראשונים מתפונים בייחוד להראות שהם יודעים לכתוב עברית יפה, והאחרונים מתפונים בייחוד להגיד ולהודיע דברים כהניתם"⁸⁶.

ע"י תרגומים טובים — יותר מאשר ע"י פתיבה מקורית — ניתן להוכיח את מידת חיותה של העברית; משום שבכתיבה מקורית, נאה ככל שתהיה, אפשר להלפיש כל רעיון במספר לבושים סגנוניים ובכך ניתן לעקוף קשיי הפעה מדויקת. לא כן בתרגום הטוב. כי על המתרגם להריק את הכתוב מלשון ללשון בדיוק מרבי. כך הסביר זאת סוקולוב: "בנוגע להשפה העברית אמת המידה להערכת מדרגתו של סופר בידיעת השפה היא עבודתו התרגומית; היא מסוגלת הרבה פעמים יותר לשמש אמת-מידה מעבודתו המקורית. בעבודה המקורית אין אנו יכולים לדעת, מה רצה המחבר לכתוב ואיזה רעיונות והרגשות כבש בלבו, יען כי לא מצא בהשפה העברית את אמצעי ההפעה הנחוצים; ואם לא כבשם לגמרי. כמה

ובפופולאריות הקלות ביותר ולהלפיש אותם בצורה נוחה, המושכת את לב הקורא" (הערה 9, שם).⁸⁴ הערה 43, שם.

⁸⁵ את התרגומים-עיבודים, שהיו מקובלים בדור שלפניו ואת התרגומים החדשים של בני דורו תיאר טביוב בקטע קריאה, שכלל בספר הלימוד שלו: מורה הסגנון, ספר שני (הערה 45 עמ' 55), 65-66.

⁸⁶ הערה 16, עמ' 54, גיליון 45, 2.

זייף ורפרף ומיית לרגל חסרון מלים. לעומת זאת בתרגום, הרי בידינו להשוות את המקור עם בת הקול שלו [בספר נדפס: שלה] ולהראות אם שפתו העברית של המתרגם הולכת צעד בצעד, כביכול, עקב בצד אגודל, עם השפה הזרה" ⁸⁷.

טביוב אומר, שהמתרגם הטוב אף מעשיר את השפה שהוא מתרגם אליה; משום שכאשר לא ימצא בכל מקורות הלשון מלה מתאימה לצורכו, עליו להמציאה לשם דיוק התרגום: "ואם כל זה לא ישפך לצרכם, יורם ההכרח ליצור ולחדש בעצמם מלים ומבטאים לפי רוח לשוננו. והעושר, שהם מעשירים את לשוננו בדרך כזו, אינו קטן בערכו מהעושר, שהם מעשירים את הספרות העברית בספרי תרגומם המועילים" ⁸⁸.

טביוב היה מיוצרי התרגום העברי החדש, הראוי לשם תרגום — המשתדל להיות נאמן למקור ועם זאת מעוצב בעברית נאה וקריאה. על סגנון התרגומים החדשים בדורו כתב טביוב: "תרגומם מדויק וברור ולא נחטא לא לסגנון העברי ולא לאמון המלאכה. והוא נאמן ונכון גם אם אינו מוסר מלה במלה את הדבר המתורגם" ⁸⁹. כזה גם היה אופי התרגום של טביוב עצמו, כפי שהעיד פיכמן: "בתור מתרגם היה אחד המעטים בינינו, שיש להם כוח להשתחרר מצורות הלשון הזרה ולהיות בפל נאמנים לתוכן" ⁹⁰. ופרסקי כתב: "ככה השפיל לתרגם הרבה מיצירות העמים לעברית חיה ומדויקת ויחד עם זה — עצמית ונאמנה. במקצוע זה הוא יכול לשמש מופת לרבים, שטהרת הלשון ודיוק המקור שני הפכים להם" ⁹¹.

87. סוקולוב, נ', אישים, ירושלים, הספרייה הציונית, תשי"ח, 196.

88. הערה 85, עמ' 58, 66.

89. שם, 65. 90. הערה 72, עמ' 57, 359.

91. הערה 92 (פרסקי), 528. והרי הערכת בריינין את תרגומי טביוב: "הם נקראים בעברית בעונג, מבלי אשר ירגיש הקורא, כי תרגומים הם (דבר שאי אפשר בשום אופן לומר על יתר התרגומים, שנדפסו בשנים האחרונות). שפת המתרגם עשירה, מדויקה ונוחה לקריאה גם בשביל בני הנעורים" (הערה 4, עמ' 53, 3).

כבר בתרגומו הראשון (תרנ"ד)⁹² ניכר פישרונו בתחום זה. המו"ל בן-אביגדור, שהציע לו לתרגם את הספר לעברית, התפעל מאוד מן היצירה המוגמרת: "התרגום הצטיין בדיוקו ובסגנונו הבהיר והצח"⁹³. במשך השנים עוד שופרו תרגומיו. הצטיינותו בתחום זה נתגלתה לרבים באחד מתרגומיו האחרונים: "תמונת דוריאן גרי" (1918)⁹⁴. תרגום זה הפליא בדיוקו ועם זאת ביפי סגנונו העברי החדש והטבעי. עם הופעתו בדפוס פרסם קלזנר מאמר הערכה נלהב בשם "ניצחון"⁹⁵, שהיה שיר הלל לתרגום הזה. לדעת קלזנר הוכיח טביוב בו את הצלחת מפעל החייאת העברית מימי בן-יהודה ואילך.

פיצד? קלזנר התבסס על מאמר של טביוב משנת תרנ"ב⁹⁶, כלומר: כ-25 שנים לפני הופעת תרגום ספרו של וילד. באותו מאמר טען טביוב, שכל עוד לא תהיה העברית לשון מדוברת, אי-אפשר לדרוש מסופרינו לכתוב ספרות יפה ברמה אירופית. לאחר שהשווה קלזנר את תרגומו של טביוב למקור, פרסם את הערכתו החיובית בדברים נלהבים אלו: "תרגום שלם מן המקור כמו שהוא, בלא השמטות וקיצורים ודילוגים ושינויים. תרגום מדויק מאין כמוהו: אינו מתחמק מן הקושי שבתוכו ובלשון; אינו יוצא ידי חובתו ב'מליצה' מרפרפת על פני העניין ונשמעת לכמה פנים וגם אינו נותן פאראפראזה במקום תרגום"⁹⁷. הסיבה להצלחת התרגום הזה מקורה — לדעת קלזנר — גם בהתפתחות הרבה של העברית

92. סיפור היסטורי בשם: אפרים קוה מאת ב' אירבאך.

93. הערה 19, 6. בתרנ"ח הופיע ספרו של טביוב: אריסטו — חייו ספריו ושיטתו הפילוסופית. רבניצקי, שפרסם מאמר ביקורת על ספר זה, טען שפולו כמעט (פרט לפרק הסיום) הוא תרגום מרוסית. אולם את לשון התרגום שיבח: "תרגום ה' טביוב הוא מדויק ככל האפשר וערוך בשפה ברורה" (ב"ק, "ספרים חדשים", השילוח, ד', 465).

94. וילד, א', תמונת דוריאן גרי, תרגם מאנגלית י"ח טביוב, מוסקבה, 1918.

95. קלזנר, י', "ניצחון", השילוח, פרך ל"ה, 343-344.

96. הערה 41, עמ' 55. 97. הערה 95, עמ' 58, 343.

בדור האחרון: "הלשון היא שנתפתחה במשך חצי יובל שנים עד כדי לספק את צורכי התיאור והמחשבה האירופיים היותר דקים והיותר משוכללים"⁹⁸. אולם, לדעת קלוזנר, גם זכותו הגדולה של טביוב היא, שהשפיל לעצב פלשון המתחיה סגנון ספרותי חדש ונאה, המגלה אפיונים של לשון חיה, טבעית: "קוראים אנו את התרגום — והנה לשון חדשה לפנינו . . . לשון חיה שנסתגלה לכל צורכי ההרגשה והמחשבה והתיאור של האדם המודרני. לשון חיה שספגה וקלטתה כל מה שיכלה לתת הספרות העתיקה בכל תקופותיה, אבל דיבקה את כל האיברים המדולדלים לגוף אחד"⁹⁹. את רשימתו סיים קלוזנר כך: "אכן, זהו ניצחון ללשון העברית — שלפני עשרים וחמש שנים לא יכול לפלל לו אף האופטימיסט היותר גדול"¹⁰⁰. נזסיף, שזהו גם ניצחון של טביוב, שנטל חלק פעיל בתנועת החייאת העברית על כל היבטיה וטרח רבות ביצירת סגנון ספרותי חדש ומשוכלל¹.

עוד בדורו של טביוב התרשמו רבים לטובה מאיכות סגנונו. אולם "לא חסרו אז, כמובן, גם מקטרגים מקרב מחנה הסופרים הבטלנים, שהתנפלו עליו בגלל מקוריותו וסגנונו החדש, המורד במלכות המליצה. אבל המהללים רבו על המחללים"². עם מבקרי סגנונו של טביוב נמנה גם רבניצקי. הוא השיג עליו משום שנתפס לסגנון מליצי אפילו בספרי הלימוד שלו לילדים קטנים. מן הספר "עדן הילדים" הביא רבניצקי דוגמות אלו: "ואדיר חפצם להיחלץ ממך" (24); "למען איף גם אני בשלל צבע" (25); "ועיניו יורדות מאין הפוגות" (44); "וינועו אמות הספים" (65); "ובאפו כי עז לקחתי" (66); "ועוד לא אמר הוץ" (70)³. בדברי התשובה של טביוב לביקורת של בן-דוד על "עדן ילדים" הזכיר טביוב גם השגה

98. שם, 343–344. 99. שם, 344. 100. שם.

1. ראוי להזכיר כאן שתרגום זה של טביוב הופיע במהדורות אחדות. הרביעית פורסמה בת"א (הוצאת טברסקי), בשנת תש"ז (!). תרגום חדש של אברהם בירמן הופיע בתשי"ט (ספרי גדיש), ושנה לאחר מכן — בהוצאת "עם עובד" (תש"ך). 2. הערה 19, שם. 3. הערה 27, שם.

זו. לדבריו השאיר מבטאים מליציים במקום שהדבר נחוץ לטעמו ופירש את הלשון הזאת למען הקוראים-המיועדים של הספר (קוראים-מתחילים): "בבארי גם בפנים את כל מבטא מליצי הנחון בדברים פשודים"⁴. ואמנם בן-דוד לא מצא פגם מבחינה זו: "שפת הספר היא קלה, פשוטה ומדויקת, בלי מליצות נשגבות ועקימת כתובים"⁵.

אך לא הפול סברו כך. ט"ו שנים בערך אחרי מות טביוב חזר מבקר אחד על השגת רבניצקי הנ"ל לגבי הפלייטונים של טביוב: "אף פי היה אדם מתקדם ובעל ידיעות רבות עוד היה ריח המליצה נודף אף מהפלייטונים שלו והקורא העברי המודרני לא ימצאם לפי טעמו"⁶. על השגה זו הגיב בחריפות אובסי מתוך הבחנה בין "ריח תורה" לבין "ריח מליצה": "טביוב היה אחד מאלה שלן באוהלה של תורה והפך במקורותיה הראשונים, ואין ספק, שתורה זו, שטביוב עמל ויגע בה, נותנת את ריחה בסגנונו וחזתמת את דבריו בחותם 'למדני'... אולם מה ענינם של כל אלה למליצה במרכאות כפולות? המליצה 'מקלישה' את הסגנון, מדלדלת אותו ומפריחה את נשמתו וריח התורה מוסיף לו צבע וחיות"⁷.

עניין זה טעון הסבר נוסף. סוקולוב נוקט עמדה דומה לזו של אובסי. הוא דוחה את המליצה, שהגדיר כך: "מליצה היא כל דבר שאול מאחרים, שאין הבעת הרעיון המדויקת צריכה לו, ומשמש רק תכשיט ונוי"⁸. משתמע מכאן, שאם מבע לשוני, הנחשב בגדר "מליצה", מביע בדיוק מרבי את התוכן שבתודעת הכותב, אעפ"י שמבע זה הוא שבר פסוק או מדרש לשון, אין לפסול אותו רק בשל היותו בגדר "מליצה". סוקולוב הדגים תפיסה זו: "פעם אחת היה לי

4. הערה 39, גיליון 170 (ב' באלול תרנ"ו), 827.

5. הערה 24, גיליון 151, 729.

6. חריף. ל', "אלחנן ליב לוינסקי", הדואר, כ"ו במרחשון תרצ"ו, 64.

7. הערה 74, עמ' 57, שם.

8. סוקולוב, נ', במראות הקשת, ירושלים, הספרייה הציונית,

מהדורה ב', תשכ"ב, 529.

ויכוח עיתונאי עם בעלי הצעה אחת, שהפצירו פי, בדברנות שופעת, להסכים עליה — ולא נדרשתי להם... והשיבותי במאמרי בעברית: 'לא ירד בני עמכם': רצונכם, זוהי מליצה הכתוב. רצונכם, זוהי מלה פורחת, ומוחלטת, שלילה בלי נימוקים. לי היה הרושם, שדוקא מלים מועטות הללו מפיעות את מה שרציתי לאמר: עשו מה שאתם רוצים, אני לא אשתתף. לא אני ולא כל הנוגע אלי! הרי זו מלה מקובלת, מלה שיש לה מסורת"⁹. כלומר: למבע זה יש "ריח תורה" ועם זאת הוא מתאר בדיוק את התגובה, כרצוי למגיב — וע"פ אין לפסול ביטוי זה, לדעת סוקולוב, אם כי יש הסבורים, שביטוי זה הוא בגדר "מליצה".

ההבחנה הזאת חשובה ביותר. שאם לא כן, תושלך גם ה"מליצה" החיובית, במובן הנ"ל של סוקולוב, עם "המליצה" השלילית, וידולדל הסגנון העברי וייפגם אופי העברית. וכך אמנם אירע, לדעת סוקולוב, לספרות העברית שבדורו. מתנגדי ה"מליצה" סילקו מן הסגנון העברי החדש, שביקשו ליצור, גם את המבעים, שיש בהם "ריח תורה" ומקוריות עברית; ולעומת זאת "הוסיפו להשתמש באופני דיבור מליציים מכל השפות האחרות"¹⁰. התפתחות כזאת היא מחויבת המציאות, משום שגם בלשון אי-אפשר להשאיר חלל ריק, ו"כשהתחילה שפתנו להתרוקן ממליצה שלה, התחילה מתמלאת מליצה זרה, שמזייפת את התוכן"¹¹. כך נפגם גם אופי העברית המתחדשת; משום ש"האופי המיוחד של השפה הוא גנוז בעמקי יצירותיה, בשיתופיה וצירופיה עם רעיונות ומושגים ידועים"¹². לפיכך: "שפתנו צריכה לינוק מעסיס העבר שלה, כמו שכל שפה חיה שואבת ממעיינות העבר, כי רק ע"י זה מתעוררים בקרב הקורא הזכרונות הקדומים של המושגים הלשוניים, ועל ידי זה מתגלה נשמת הלשון, טעמה המיוחד והסוד והצביון שלה"¹³.

מסקנת סוקולוב הייתה, שמתנגדי ה"מליצה" אצלנו (דהיינו:

10. שם, 530.	9. שם, 532.
11. שם, 540.	12. שם, 530.
	13. שם, 533.

בדורו) באמת "לא היו מתנגדי המליצה בכלל אלא מתנגדי השפה העברית שיש לה ריח תורה וחובבי השפה העברית ההדיוטית, היבשה והמקובלת, שאין בה שום לחלוחית של מקוריות"¹⁴. המתנגדים לכל "מליצה" הם עמי־ארצות בתרבותנו: "זה הדבר אשר עמי־הארצות שלנו שונאים. זהו הדבר שקראו לו 'מליצה', מפני שהרגישו בו קצת קדושה ואין הם רוצים בקדושה. הם רוצים רק חול שפחול. באמת אינם רוצים בקדושה שלהם, אלא בקדושה של אחרים הם רוצים. אינם רוצים במליצות שלהם, אבל במליצות של אחרים הם רוצים. זוהי הדרך העולה לעם־ארציות"¹⁵. בסיוסם דיונו ב"מליצה" סוקולוב אומר: "כל שפה צריכה למלח ותבלין משלה... התנגדות מוחלטת למליצה היא שטות, מפני שאין לך כלי מחזיק ברכה לתרבותו של עם מן הספרות העתיקה שלו. צריך להתנגד רק להפרות המליצה"¹⁶.

טביוב — לא רק שהיה בו "ריח תורה", כדברי אובסי, אלא שאפיון עיקרי בסגנונו היה הומור, המתבסס על "מדרשי לשון" למיניהם, שתיבל בהם את דבריו — אם לשם חריפות לשונית ואם לשם שעשוע לשוני גרידא: "ההומור שלו היה פולו עברי. נובע מתוך עצם שפתנו. מומחה היה מאין כמוהו להשתמש בלשון נופל על לשון ובלהטי מלים ולשלב ניבים ופתגמים באופן מוצלח"¹⁷. טביוב אהב לנסח מחדש אמרות ופתגמים מפל מקורות לשוננו כדי לתת להם משמע חדש, שונה, לעתים אפילו הפוך, מן המשמע המקורי — וכל זאת בשינוי מינימאלי: אות אחת, או שינוי סדר אותיות או פיזור אותיות או המרת מלה אחת במלה הומופוניית. הרי מספר דוגמות: המתחיל במצוה אומרים לו: ח מ ו ר (במקום: גמור). אישה נאה, דירה נאה וכלים נאים מ ח ר י ב י נ (במקום: מרחיבין) דעתו של אדם. מ ע ו ת י כ יקרבוך — ומעוֹתֶיךָ ירחקוֹךָ (במקור: מעשיך, והדמיון רב יותר בהיגוי האשכנזי). יש נאה דורס (במקור: דורש) ונאה מקיים¹⁸. פעמים הוסיף על דברי

14. שם, 530. 15. שם, 530–531. 16. שם, 546.

17. הערה 92 (פרסקי), 528. 18. המליץ, תרנ"ו, גיליון 12.

המקור והשלים אותם לאמרה חדשה ברוח הזמן, כמו: חש פראשו — יעסוק בתורה (עפ"י עירובין נ"ד ע"א); טביוב: חס על ראשו יעסוק בדברים בטלים. נאמר במסכת אבות: אהבה התלויה בדבר — בטל דבר בטלה אהבה (ה, י"ט); טביוב הוסיף: ואהבה שאינה תלויה בדבר — עדיין לא באה לעולם. נאמר במקורות: ממונו של אדם מעמידו על רגליו (פסחים, קי"ט ע"א) הוסיף טביוב: וממון אחרים מפשיט את הרגל¹⁹.

הקורא העברי בן דורו של טביוב חיבב סגנון, שריח תורה וחיידודי לשון נדף ממנו, כפי שהסביר טביוב: "עקימת הפתובים, השימוש במלה עברית או בפסוק מתנ"ך ובמאמר חז"ל שלא בכונתם האמתית, אלא בהוראה הלצית, הייתה אמנם בתחילה רק אומנותם של 'הלמדנים', אבל רוב החיידודים העבריים הללו היו ברבות הימים לקניין הפלל, גם להמון גם לנשים"²⁰. סוקולוב אישר מסקנה זו וביסס אותה על עובדות סטטיסטיות, הנוגעות להפצת עיתונים עבריים בדורו: "המופת היותר נאמן לחיוניותו של סגנון הוא סוף-סוף עולם הקוראים. כשהייתה העיתונות כתובה בשפה העברית, המתופלת במקרא, משנה ותלמוד, היו ל'הצפירה' לבדה לפרקים 15,000 חותמים, והיו זמנים שהמספר עלה עד 20,000. צא ומנה כמה קוראים היו, אם לפעמים חותם אחד חילק הגיליון בין קוראים למאות: לכל הפחות מאה אלף קוראים, שקרו והבינו, למדו ונהנו"²¹.

השיבוצים וחיידודי הלשון של טביוב הם אפיון בולט לא רק בפלייטונים שלו, אלא גם במאמריו ואפילו במחקריו, אם כי במידה

19. שם.

20. הערה 20, 218–219. וכך סברו גם אחרים, לדוגמה: "מר טביוב בלשן גדול הוא ומזל במכמני השפה. לו נמסרו מפתחות אוצרותיה... יודע הוא להטותה כחפצו. מזהך הוא את המימרות הישנות והנושנות לרוח הדור החדש ולטעמו. משפשפן ומבריקן. מסדרן וסופג בביטוי ישן מושג חדש, והקורא מתענג על יצירותיו ועל חידושי" (אב' גולדברג, "הפליטון העברי", פ"ע ל ה צ ע י ר , א' בשבט תרע"א, 4).
21. הערה 8, עמ' 59, 542.

פחותה. בדורו נהנו, כאמור, הקוראים מהברקות פאלה בכל סוגי הפתיבה ורמותיה, אולם בדורנו — לא פולם דורשים זאת לשבח: אם מחמת רקעם החינוכי השונה אם מחמת טעמים הספרותי. מכל מקום גם בדורנו ראוי לשוב ולעיין בהבחנה, שהציעו סוקולוב ואובסי לגבי המליצה ודרכי השימוש בה. ואשר לסגנונו של טביוב יש לומר, שגם המסתייגים מחידודי הלשון שלו, בייחוד במחקרים, לא יוכלו להתעלם מפוח היצירה והחריונות הלשונית, שגילה באפוריזמים שלו — המקוריים או המעובדים.

אולם לדיוננו חשוב יותר לציין תכונה אחרת של הסגנון העברי של טביוב, דהיינו: השימוש בכל רובדי הלשון, גם חידושי א"י, לשם הדיוק בהפעלה. בדורו השיגו על המגמה האנטי-פוריסטית פסגוננו. גם רבניצקי נמנה עם המשיגים עליו בשל כך. הוא תמה, כיצד העז טביוב לכלול בספר לימוד לילדים קטנים תיבות מלשון חז"ל. בייחוד השיג עליו, שהעז לכלול בספר לימוד לקטנים חידושי א"י, כפי שהראינו לעיל. כיום ברור, שטביוב הלך בדרך הנכונה ותרם בכך לעיצוב ולגיבוש של סגנון עברי חדש ונאה. בזמנו תמך בו בכך ביאליק, שדחה את הפיקורת הנ"ל של רבניצקי: "בקראי את הוכחתך לטביוב (פיקורתך ב'פרדס' על 'עדן הילדים'²²) על הביאור מלים מחודשות ותלמודיות אל ספרו העשוי לילדים — גם אז לא ירד בני עמך"²³. כל כך למה? מפני שביאליק הסכים בנידון זה עם טביוב, כמוסבר להלן: "אין לנו לא לשון תנ"ך ולא לשון תלמוד, פי אם לשון עברית אחת בעלת סגנונים שונים ובמדרגות שונות של התפתחות. ולפני הסופר אין רק כ"א השתדלות אחת — הדייק. כל מלה, הבאה במקומה הראוי, הרי היא יפה. תהיה תנ"כית, תלמודית או לועזית, בין שהיא מצויה וקלה ובין לא"²⁴.

22. הערה 27.

23. לחובר, פ' (עורך). אגרות חיים נחמן ביאליק, ת"א, דביר, תרצ"ח, פרק א', קי"ב. המכתב הוא משנת תרנ"ח. שים לב לניב "לא ירד בני עמך", שאת "פשרותו" הסביר סוקולוב בדברים, שהובאו לעיל.

24. שם, קי"ג.

כללו של דבר: בין מעצבי הסגנון העברי החדש, המורכב מפל רובדי הלשון והחותר להיות מדויק, קריא ונאה, ראוי לזכור את איש הלשון י"ח טביוב.

ו. חתימה

בכל תחומי עיסוקיו, שנידונו בחיבור זה, נקלע טביוב לתקופות "בין הזמנים": כך היה לגבי מצבה של העברית (החייאתה), החינוך העברי ("חדר מתוקן") והספרות העברית ("מההלך החדש"). בכל התחומים הללו נטה טביוב למגמה החדשה, אם כי לא תמיד קיבל את כל מטרותיה, והעיקר — במקרים לא מעטים קיבל את המטרות, אבל דחה את דרכי הפיצוע והציע דרכים משלו וכלים משלו. ע"פ טעו מבקריו לעתים קרובות בפירוש עמדותיו האמיתיות והשיגו עליו לעתים גם בדברים שהוא הסכים להם, ברב או במעט. בכך יש הסבר מה גם לעובדה, שלמרות תרומותיו המשמעותיות בכל תחומי פעילותו נשכח האיש מלב.

בחיבור זה ניסיתי לגלות את עמדותיו של טביוב בנושאי דיוננו: הראיתי, שלא חשש, פרפים מעמיתיו הסופרים, שהחייאת הדיבור העברי, עם התרחקות מודעת ומכוונת מלשון הספר, תפגום בעברית המקורית. להפך: טביוב הבין, שפכל לשון חיה מתפתחת לשון הדיבור בצד הלשון הספרותית: לכל לשון אפיונים משלה וכל אחת נוגעת בחברתה ומפרה אותה. טביוב חייב את העיקרון של "הרחבת הלשון" לא רק לשם החייאתה בדיבור, אלא גם לשם העשרתה בכתב. בכך הקהה את חצי הביקורת של מתנגדי "הרחבת הלשון", שהתנגדו להחייאת הדיבור העברי. הוא חייב את עקרון החייאת הדיבור העברי לא רק מבחינה לאומית, אלא גם מבחינה ספרותית — כתנאי מוקדם לפיתוח ספרות עברית יפה בעלת רמה אירופית. בכך ביקש לשכנע סופרים עבריים, שלא נטו לתנועה הלאומית שלנו, שהחייאת הדיבור העברי חשובה גם לשיפור איכותה של הספרות העברית, משאת נפשם של סופרים אלו. טביוב האמין, שיבוא יום והדיבור העברי ייקבע כמטרה לימודית-חינוכית

לכל לומדי עברית בתפוצות. הוא קיווה, שיום זה יקדים לבוא, אך סבר, שתנאי הכרחי לבואו הוא החייאה מלאה של העברית בא"י. ועד אז נתן ידו ליצירת "איים" של דוברים עברית, ילדים ומבוגרים. ברוב פעולותיו היה טביוב איש של "שביל הזהב" — כך בחיי המעשה וכך גם בחיי הרוח: "אופן מחשבותיו והתייחסותו אל ענייני החיים והספרות היו של אדם, הפוחר ללכת בשביל הזהב"²⁵. אולם "כשנוגע הדבר אל תוכו ואל נשמתו — פדברי בריינין — היה נלחם עליו עד הקיצוניות"²⁶. באפיון זה של אישיותו הסביר בריינין את מלחמת החרמה, שניהל טביוב בידישיסטים הקיצונים. שעה שביקשו אלה להשפיל את העברית ולהיבנות מחורבנה, "יצא טביוב מגדר מזגו והיה לקנאי אדוק במלחמתו נגד בוזי לשוננו הלאומית"²⁷. באהבתו העזה לעברית הסברתי את ניסיונותיו האישיים להחיות את הדיבור העברי בתפוצות, לפחות במסגרות מצומצמות כמו "חדרים מתוקנים" ו"אגודות דוברים עברית". כל זאת לפני שהתקיימו התנאים, שקבע פהכרחיים להפצת הדיבור העברי בתפוצות — והסיבה לדעתי, שמבחינה רגשית לא היה יכול לסתפק ב"שב ואל תעשה", וע"פ קם ועשה ככל יכולתו בסביבתו הקרובה לשם יצירת "איים" של דוברים עברית. רק אהבתו הגדולה ללשון העברית ורצונו העז להנחילה לרבים — ילדים כמבוגרים — מסבירים, לדעתי, את ההרפתקה העסקית של טביוב הרציונליסט²⁸ ו"איש המעשה"²⁹ בהוצאת עיתון יומי לילדים ("החבר") ובסיפון "כל הונו המועט"³⁰, שבסופו ירד לטמיון³¹.

-
25. הערה 4, עמ' 53 (בריינין), 4. 26. הערה 69, עמ' 57, 12. 27. שם
 28. בריינין כתב בנידון: "המנוח היה יהודי פיקח ואדם בעל היגיון בריא ובהיר" (הערה 4, עמ' 53, 4). ואב' גולדברג כתב: "לטביוב יש שכל חד ובהיר ועין פקוחה" (הערה 20, עמ' 59, 5).
 29. הוא למד בפוליטכניקום הריגאי תורת המסחר ועסק שנים רבות בהנהלת פנקסים (הערה 20, V).
 30. במכתבו לש' בן-ציון כתב טביוב מפורשות, שזהו סיפון רב: "אני רוצה להעמיד בספנה חלק גדול מההון המועט שיש לי ולעשות את הניסיון האחרון

טביוֹב לא תרם הרבה ל"הרחבת הלשון" במובן הצר של חידושי מלים, שנקלטו בלשון. אולם הוא סייר להפיץ "חידושים", שנראו לו רצויים. את תרומתו העיקרית בהחייאת העברית יש לראות, לדעתי, בעיצוב סגנון ספרותי חדש לסוגיו ולרמותיו. בכל סוגי הכתיבה שלו עיצב סגנון משוחרר מפכלי המליצה המיותרת, ספוג "ריח תורה" ומתובל בשעשועי לשון, פרצוי לבני דורו ומקובל פחות בימינו. בעיקר יש לציין את חתירתו לדיוק בהבעה ולכתיבה בלשון קריאה. לשם כך צלל במקורותינו ופשפש בכל רובדי הלשון. הוא לא היסס להשתמש גם ב"חידושי א"י", אבל רק לאחר שבדק כל אחד מהם ונוכח לדעת, שהוא עשוי לשפר את הדיוק בהבעה ושלא נמצא לו תחליף נאות בדרך ההבעה המקובלת. סגנונו המדויק והקריא ניפר בכל מה שכתב, אך הגיע לשיאו בתרגומיו, שהלכו והשתפרו עם התרחבות העברית. בתחום התרגום קנה טביוֹב את עולמו: כאן גילה פישרון רב וזכה לדברי שבח נלהבים עוד בחייו.

בתחום הנחלת הלשון תרם טביוֹב תרומה משמעות ביותר, שערכה קיים גם בדורנו. בדורו שיפחו רבים את ספרי הלימוד שחיבר, ואחדים ראו בהם פריצת דרך בחינוך העברי. אולם מבקרי לא עמדו על מהותה של שיטת ההוראה שחידש ("השיטה המעורבת") על מעלותיה ויתרונותיה המשמעיים להוראת עברית בלשון נוספת לילדים ולמבוגרים — וע"כ נשתכחה כליל תרומתו

הזה להרחבת הלשון והלאומיות העברית בין בני הנוער שלנו" (הערה 98).
 31. "טביוֹב 'איש המעשה' הפסיד בעסק זה את כל הונו" (הערה 20, VII).
 "תוכחה" למורים הלאומיים שלא סייעו בהפצת "החבר" ראה במאמרו של מ' רוזנבלט: "אל המורים עברית", קול המורה, פרדיצ'ב, 1908, 93-94.
 באוסף שבדרון שבמחלקת כתבי-יד בספרייה הלאומית בירושלים מצוי מכתב של טביוֹב (לבפיצקי), מיום 10 ביולי 1908, שבו הסביר טביוֹב, שעליו להפסיק את עריכת "החבר" במצנת הרופאים, וע"פ "יש לעשות סידורים לחיסולו". על כך לא עמדו עד היום, וסגירת העיתון הוסברה בגורמים כלכליים. תודתי למח' כתבי-יד והארכיונים בספרייה הלאומית, שאפשרו לי לעיין במכתב זה ולצטטו.

בתחום הנחלת הלשון³². אמנם שנים רבות אחרי פרסום ספרי הלימוד של טביוב פיתחו שני מחנכים, הורוויץ בארה"ב (פראשית שנות השלושים של מאתנו) וריגר בישראל (פראשית שנות החמישים), שיטות חדשות ויעילות להנחלת העברית — הן לילדים (הורוויץ) הן למבוגרים (ריגר), שדמו מאוד לשיטת טביוב ("השיטה המעורבת") — אולם שני אלה לא ידעו כלל את טביוב וע"כ גם לא הזכירו לטובה אותו כמפלס הדרך החדשה, ששניהם הלכו בה ושכללה — כל אחד בדרכו ולפי מטרותיו.

נראה לי, שראוי לשוב ולעיין בעיקרי שיטת טביוב כדי להשפיח את הנחלת הלשון; משום שהניסיון הרב, שרכשנו בהנחלת העברית כלשון נוספת — בישראל ובתפוצות — מאמת רבים מעקרונות שיטת טביוב. נראים אפוא הדברים, שכתב אחד מחסידי טביוב: "הסופר, שיבוא לכתוב תולדות ספרותנו החינוכית, יקדיש בלי ספק בספרו פרק מיוחד וחשוב לטביוב הפדגוג"³³. ועל כך נוסיף: הוא הדין בכותבי תולדות לשוננו המתחזה ואף תולדות ספרותנו החדשה³⁴.

32. על טביוב הפדגוג כתב פייכמן (אף הוא מחבר ספרי לימוד) דברים אלו: "לא נכחד — בכל הערך הרב אשר לעבודתו הרבה והישרה לא היא תהיה לנו רמז לעתיד ולא בה נבקש פתרונים לשאלות המציקות לנו" ("י"ח טביוב — הפדגוג", החינוך, תרפ"א, 72).

33. הערה 9, שם. במידה מסוימת פרעתי חוב זה לטביוב מנחיל-הלשון בספרי דרכי הוראת העברית בתפוצות (הערה 10, 82–86). אך זוהי רק התחלה.

34. אוינגרפלד העיר בנידון: "טביוב סלל בספריו דרך לכל כותבי תולדות הספרות העברית העתיקה והחדשה. ואם כי פולם למדו ממנו — לא מצאו משום מה לנכון לקבוע לו מקום מכובד בספריהם" (הערה 10, עמ' 53, 247). ואם אולי יש הפרזה בדברים אלה — יש בהם יותר משמץ של אמת. ליחס דומה "זכה" טביוב גם מצד מחברי ספרי הפתגמים והניבים. עיין על כך במבוא לספרי: ניבים מספרים, ת"א, עמיחי, 1972.